

MAIN
*Multilingual Assessment Instrument for
Narratives*

N. Gagarina, D. Klop, S. Kunnari,
K. Tantele, T. Välimaa,
U. Bohnacker & J. Walters

Wagbyanhngo-nî na walekkengo-nî na
Sahngo
(Sahngo version)

Translated and adapted by
Marcel Diki-Kidiri

(based on the revised version in English)

© ZAS Papers in Linguistics 64 (2020)

How to cite this version:

Gagarina, N., Klop, D., Kunnari, S., Tantele, K., Välimaa, T., Bohnacker, U. & Walters, J. (2019). MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives – Revised. Materials for use. *ZAS Papers in Linguistics*, 63. Sahngo version. Translated and adapted by Diki-Kidiri, M.

MAIN: Mbâlê na Sahngo

Gbâkkuru tî mekkango âpande na gbâ tî yângâ

Marcel Diki-Kidiri

A leke Gbâkkuru tî mekkango âpande na gbâ tî yângâ (MAIN) na 2012 tîtene a meka na ngunu tî tennengo-pande tî âmôlengê sô ayeke manda âyyanga kôte atö na duhngo tî âla asî na kêtê ngû tî âla. A leke MAIN kôzonî kwê ndâli tî âmôlengê tî ngû 3 tîngasô asî na ngû 10 ; âmbênî kua tî ndembê sô afa atene a lîngbi tî sâra kua na nî ngâ na âmôlengê sô ngû î âla ahön tî sô, âkotta âmôlengê ngâ na âkotta zo. A leke nî tîtene a meka na mahngo ndâ tî pande ngâ na tennengo-pande na yângâ ndê ndê, sô môlengê ôko-ôko alîngbi tî tene na yâ tî ngôbo ndê ndê : Täpandê tî toli, Tennego-pekôtenne, na Tennengo-pande.

A leke lânî mbâlê tî 2012 nî na pekô tî mbahngo gbâ tî âkua na wuhngo tî âmôlengê ahön 500, sô ayeke tene yângâ ôko wala kôte sî ngû tî âla ayeke 3 asî na 10, ngâ na âyyanga 15 na tângbi tî âyyanga ndê ndê.

Na ngû 2019, a kîri a finisa mbâlê tî Anglêe nî na pekô tî suhngo âpande tî MAIN 2.500 lêgê-ôko na âkîriyângâ na âhûnda tî MAIN tî mahngo-ndâtenne tîngana 24.000 sô a lokôto nî na yângâ tî âmôlengê tîngana 700 sô ayeke tene yângâ ôko wala yângâ kôte na Zâmani, na Rusii, na poppo tî ângû 2013–2019. Mbâlê tî Sahngo sô ndo sô afö na ndö tî ndângbâ mbâlê tî Anglêe tî ngû tî 2019.

MAIN agbôngbi âtoli usyo sô akpa terê, toli ôko-ôko ayeke na molongö tî âlîmo omenê sô a kinga nî pendere alîngbi na ngôbo tî dohngbingo-toli na kamâ kôte. A gbônga wuhngo tî âyyanga tî âtoli nî na nguhngbingo tî âmahngo-ndânî, dollingo gbâkâ sêyyagbe na zêgbê sêyyagbe nî, lêgê-ôko ngâ na mahngbingo na sêhîhgango-ndo na sêkpehngbango-nî.

Atâa sô âde a lunga sêndâ tî MAIN tîngana mbênî ndya tî ngôbokua pèpe, zo alîngbi tî mû âkodêlêgê tî lo, sô a sepenga nî awe, tî meka na kua, tî sâra na kua, tî gi na ndâ tî yê. Tî wara nzîna sango ahön sô, na ndö tî kodê tî sarrango-kua na MAIN, nzönî mo dîko “*Loggundâ tî MAIN – Finnisa nî, sarrango-kua na nî na gbyanhngo-nî na âhmbeni yângâkoddoro*” (a sù nî na Anglêe) na yâ tî *ZAS Papers in Linguistics* 63 (2019, âlêmbetti iv-xii) sô mo lîngbi tî wara nî na lindo sô : <https://zaspil.leibniz-zas.de/issue/view/53>.

Dokimäa sô agbôngbi :

- Mbahngo mekkango-ndo
- Âpumbä, âmbetti-fundä tî mekka têtî *Nyâö, Mbo, Môlengê tî ndeke (nyîhu), Môlengê tî ngäsa (nyîngäsa)*
- Loggundâ tî âhûnda
- Gbâsû tî âtoli nî

Mbahngo mekkango-ndo

A leke MAIN kôzonî kwê ndâli tî âmôlengê tî ngû tòngana 3 asî na 10, me, a lîngbi ngâ tî sâra kua na nî na terê tî âmôlengê sô ngû tî âla ahôn sô, âmaseka na âkotta zo. MAIN ameka mahngo ndâ tî toli na tennengo-toli ûse kwê. Azî ngâ lêgê na hassango ndâ tî yê ndê ndê : Täpandê tî Toli, Tennengo-pekôtoli, Tennengo-toli. Sorrongo kodêlêgê tî hassango-ndo nî (tgn. täpandê tî toli / tennengo-pekôtoli awe sî tennengo-toli, wala gî tennengo-toli ôko) adepâan na âbogoma na âbezôa tî mekkango-ndo nî. (Âwawesse alîngbi tî sâra kua na sorrongo tî âla âwanî)

A leke MAIN tîtene zo ameka âyanga ndê ndê na ndö tî môlengê ôko. Alîngbi tî meka yângâ waâwa kôzonî. Tî âmôlengê sô atene yângâ ûse, tòngana a tara âla na yângâ ôko awe, ayeke nzönî mîngi tî kü lahngo 4 wala 7 sî a tara âla na mbênî yângâ nî, tòngasô sî mbênî yângâ nî abibila mbênî âpe, sî ngâ pendâ-mahnda na gâ-na-pâsi adu daâ âpe. Tòngana lêgê nî ayeke daâ, ayeke nzönî âzo ndê ndê sî ameka môlengê nî na yângâ ôko ôko, tòngasô sî lo manda tî tene tenne gî na yângâ ôko sân tî tûngbi âyângâ nî.

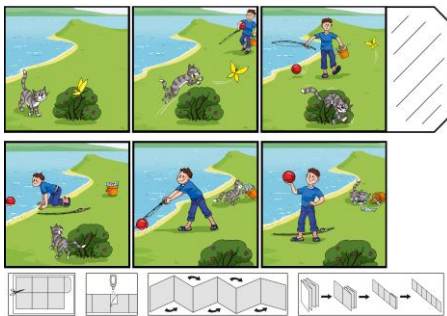
Âhgbakuru

- Pândä tî limo 4. *Âmôlengê tî Ndeke, Âmôlengê tî Ngäsa, Nyäö na Mbo* (Sûkô tî toli ôko-ôko otâ (sô a pete nî na nzorôko daâ), zîa sûkô ôko-ôko na yâ tî bozohmbati ndê-ndê : âbozohmbeti nî kwê asî 12)
- Âhgbasu 4 tî pasûtoli wala tî perengo-zo : *Âmôlengê tî Ndeke (Ânyîhu), Âmôlengê tî Ngäsa (Ânyîngäsa), Nyäö na Mbo*
- Gbâkkuru tî suhngango-yê (muhngo-gô na muhngo-limo)
- Lekkengo âpumbä tî meka kirrongo gbâkâ sêyyagbe, âmbupa tî sêbê, na âhûnda tî hînga mahngo-ndâtenne na nî.
- Âhûnda tî loggundâ (mbetti-hûnda tî âsewwa)

Âmbella tî kua

Kodê tî lekkengo âhgbakuru nî

1. Tî tyâa âlimo nî, gue na ndö tî www.leibniz-zas.de/en/service-transfer/main
2. Pete kuru PDF ôko-ôko (sô-tî-tene âpândälimo tî toli ôko-ôko) fânî otâ na nzorôko na mbênî masîni-pette tî kpehngba na lê tî vurü kugbehmbeti A4, mbâli tî limo ôko ôko adutî fângbangbomêtere 9 x 9.
3. Sû nommoro tî âlimo nî (1-6) na pekô tî âla.
4. Kângbi âkâmba tî limo nî ûse
5. Menya âlimo nî ôko tîtene agâ kâmba tî limo 6 tòngana sô a fa na gbenî ge sô, ngûngbi nî fânî ûse (limo 1, limo 2, ngûngbi ge, limo 3, limo 4, ngûngbi ge, limo 5, limo 6)
Kêba : Âkkete limo sô na terê tî fahngo kodê tî ngûngbi limo nî sô, fâa nî sî mo ngûngbi nî pèpe.

6. Zîa kâmba/pândä tî limo ôko-ôko (âlimo 6) na yâ tî bozohmbeti ôko, mo kpaka mbênî nzorôko daâ wala mbênî nzerê (tòngana âlikî) tî hînga na toli wa laâ.

Kodë tí mbahngo âkua tí mekkango-yê

- Kôzo nî kwê, manda mo hînga taâ nzönî âpumbä tí toli nî na âmbella tí kua nî
- Leke âhgbakuru tí muhngo-gô na muhngo-limo tí kâpäkua nî. Tö ndâ tí sunga nî kôzonî sî asî na ndembë tí gbahngbango nî. Kêba tí sunga kâpäkua nî kwê, na âkîriyângâ tí môlengê nî na âhûnda tí mahngo-ndâtenne nî kwê.
- Tâkâ hihngango-yê tí mo na ndongoro tí hihngango-ndo laâ ayeke fa na mo ndembë tí gbahngbango-kua nî. Sô mo yeke tene tenne na môlengê nî, bata nzönî mahngo-terê na lo tí bâa wala lo lîngbi tí mä yâ tí âhmbeni sêngê hûnda sô atö ndâ nî na "nye" wala na "X wa". Täpandë nî, hûnda mo tene : *Zo wa laâ ayeke nzönî fombâ tí mo ahön kwê ? Nye laâ mo yê mîngi tí bâa na talâtu ? Mo yê tí tene toli mîngi ? Mo yê tí mä toli mîngi ?*
- Kêba tí tanda âbozohmbeti otâ, sô ôko pândälimo ayeke daä sô, na ndö tí mêzä awe, sî kua tí mekkango-ndo nî alohndo. (Ndâ tí tahndango-nî sô ayeke tîtene môlengê nî abâa tí lo atene wawesse nî ahînga toli wa laâ na yâ tí bozohmbeti sô nî soro sô pèpe, tóngasô sî zo a lîngbi tí gbônga pendâ tí kahngbingo hihngango-yê na mbâ na ndembë tí fahngo âpândälimo nî)
- Mo lë mekkango-ndo nî alîngbi na âmbella sô a fa na yâ tí pumbä tí toli nî. Gerê tí mo kwê, yêda na âwahngo sô a mü na ndö tí perrengo-zo (bâa perrengo-zo na gbenî).
- Mbênî ndömbâ sango na ndö tí fahngo âlîmo nî. Na sarrango-kua nî, nzönî mo dutî yamba na gbelê tí môlengê nî, sî môlengê nî agbû âlîmo nî na gbelê tí lo yongôro na mo. Sô môlengê nî asîgî na âlîmo nî, tene na lo mo tene lo vula yâ tí âlîmo nî tí bâa toli nî kwê atö na kôzo limo nî, sî mo tene : *"Bâa âlîmo nî me fa nî na mbî pèpe. Mo ôko laâ mo lîngbi tí bâa toli nî."* (Töngana môlengê nî alîngbi tí gbû limo nî wala tí vula nî pèpe, fadë mo gbû nî na fahngo lê nî gî na mbâgê tí lo môlengê nî)
- Töngana môlengê nî agâ ndurü tí tene pekô tí toli nî awe, mü na lo mabôko tí ngûngbi âlîmo nî daä na mbâgê nî 3 töngana tí kôzo. Mo lîngbi tí mba nguhngbingo limo nî otâ sân tí baahngo lê nî, na ndembë sô môlengê nî angbâ tí gbû nî. Tene na môlengê nî lo tö tí tene toli nî na ndembë sô lo ngbâ tí bâa âkôzo limo nî ûse sô. Töngana lo hûnzi tí bâa âlîmo 1 na 2 awe, mü yângâ sî lo vula âlîmo ûse tí pekô nî (sî lo vula âlîmo 1-4 fadësô awe). Töngana môlengê nî ahûnzi sô awe, mü yângâ sî lo vula âlîmo ûse tí pekô nî sî toli nî kwê avula fadësô awe.
- Töngana môlengê nî ahûnzi tí tene toli/pekôtoli nî awe, gâ na lo na âhûnda tí mahngo-ndâtenne na tennengo na lo mo tene « *Fadësô, mbî yeke hûnda na mo âmbênî hûnda na ndö tí toli nî* ». Ndembë sô mo yeke hûnda âhûnda tí mahngo-ndâtenne sô, bata âlîmo nî kwê na vullango nî na ndö tí mêzä, na gbelê tí mo na môlengê nî ûse kwê.
- Na pekô tí sarrango-kua nî kwê, sû pekô tí (â)tennengo-toli nî, mo meka tennengo-tene tí môlengê nî ngâ na mahngo-ndâtenne tí lo na lê tí âmbetti-mekka nî.
- **Dä bê na sô** : Wuhngo tí âyê tí sorrongo-nî kwê laâ na yâ tí molongö tí mekka nî sô pèpe. A mü mekka ôko töngana môlengê nî atene taâ polêlê mbênî yêtatê ôko (Bogoma, Tarrango-nî, Pendäkua, Mnupa tí sêbê) atâa na mbupa kwê sô alîngbi na nî. Dîko mbetti-kodë sô sî afa lëgê na mo.

Perrengo-zo

1. Tö ndâ tí toli nî na môlengê nî pèpe, pere lo tí tene toli nî lo-mvenî na tennengo na lo mo tene : *"Tene na mbî toli sô"* (na fahngo limo nî).
2. Mo kü yakerre ngbonga töngana 10 awe sî mo bi mbênî tenne tí pere môlengê nî, wala töngana mo bâa töngana môlengê nî ayeke tene ânde tenne pèpe. Ndo sô laâ mo lîngbi tí pere lo na tennengo na lo *"lîn ?... "*, *"Nzönî... "*, *"A'ke na mo fadësô..."* Gerê tí mo kwê, sâra hânge MÎNGI na perrengo-lo tí zîa lo na lëgê, tóngasô äpe, fadë pendäkua tí âgbâ tí âhmôlengê ndê-ndê asîgî ndê-ndê ndâli tí mo. A îri nî pendâ tí wawesse. Kü yakerre ngbonga töngana 10, sî töngana môlengê nî azî yângâ äpe, pere lo mo tene : *"Tene na mbî, toli nî atene nye ?"*. Töngana môlengê nî akâi kpô na bê tí tennengo-toli nî, pere lo tí tene na mo tanga nî na tennengo na lo mo tene : *"Tene na mbî tanga nî", "Gue na nî", "Tene na mbî pekô nî", "Nye laâ asî na pekô nî na yâ tí toli nî ?"*.

3. Töngana môlengê nî aîri ânyama na âzo tî yâ tî toli nî na mbênî irri ndê, asâra yê âpe, lônzi lo pèpe. Töngana môlengê nî akâi ngbanga tî sô lo hînga irri tî mbênî zo wala tî mbênî sarrango-yê pèpe, tene na lo mo tene: *"Mo lîngbi tî îri lo töngana sô bê tî mo ayê. Mo îri lo nye ?"*
4. Hûnda lo na âmarä tî hûnda sô pèpe :
 a) *"Nye laâ ayeke pasêe ge ?", "Zo wa laâ ayeke kpê lorro sô ?"*
 b) *"Sô nye laâ sô ?", "Nye / Zo wa laâ mo bâa lo na lê tî limo sô ?"*
 (tîtene mo fâa tenne na yângâ tî môlengê nî pèpe, mo zîa sî lo tene tenne na ndâmbo penzelö pèpe, lo fa gî yê fahngo na mabôko pèpe).
5. Töngana môlengê atö tî tene mbênî toli tî li tî lo-mvenî, töngana tî sô : *"Mbi bâa mbênî ndeke töngasô na ndäpêrê sô"* wala *"Mbi na mamâ tî mbi ë yeke gue na galâ na pekô tî likôlo..."*, zîa na môlengê nî kêtê tângo tî tene tenne tî bê tî lo awe, na pekô nî, kîri na lo yeeke tî tene tenne tî toli sô na yâ tî âlimo nî. (Lungûla mbâgê tî tene sô kwê abâa toli nî pèpe na yâ tî kirrongo pendäkua nî).
6. Töngana sô mo sâra kôzonî sî atambûla nzönî sô, wala töngana sô âzo ayeke sâra ka na ndo sô mo yeke daä, mo lîngbi tî tene âhmbeni nzöpa töngana : *"Nzönî", "Sô nzönî"*, na pekô tî âlimo ûse-ûse (kôzonî sî mo vula âûse limo tî pekônî). Sô ayeke mù ngâ mabôko na wasuhngo pekô tî tene nî tî sù âpandelö na gbe tî âhmbeni kûne gbâlîmo ûse. Kamême, sâra sô pèpe töngana mo bâa mo tene ayeke wazara li tî môlengê nî sî lo yeke tene tenne kîrîkiri.

Hahngbingo âkodêlêgê ndâli tî gihngo-sêhndaye

Fôko a hângbi sêmolongö tî fahngo âlimo nî na mbâgê, yêngê na tennengo-toli nî na mbâgê (Nyâö/Mbo – Tennengo pekô tî toli/täpandê tî toli na Môlengê tî Ndeke/Môlengê tî Ngäsa - Tennengo-ttoli) Sâra kua na âhangbingo kodêlêgê sô (töngana gî yângâ ôko laâ a yeke tara nî, habe, mù kodêlêgê tî sorrongo âmolengê nî waâwa, wala nomoro 1, 2, 5 na 6 wala 3, 4, 7 na 8).

Nomoro tî Môlengê	Yângâ	Tennengo-pekôtoli / Täpandê tî toli	Tennengo-toli	Yângâ	Tennengo-pekôtoli/ Täpandê tî toli	Tennengo-toli
1	Y1	Nyâö	Âmôlengê tî Ndeke	Y2	Mbo	Âmôlengê tî Ngäsa
2	Y1	Nyâö	Âmôlengê tî Ngäsa	Y2	Mbo	Âmôlengê tî Ndeke
3	Y2	Nyâö	Âmôlengê tî Ngäsa	Y1	Mbo	Âmôlengê tî Ndeke
4	Y2	Nyâö	Âmôlengê tî Ndeke	Y1	Mbo	Âmôlengê tî Ngäsa
5	Y1	Mbo	Âmôlengê tî Ndeke	Y2	Nyâö	Âmôlengê tî Ngäsa
6	Y1	Mbo	Âmôlengê tî Ngäsa	Y2	Nyâö	Âmôlengê tî Ndeke
7	Y2	Mbo	Âmôlengê tî Ngäsa	Y1	Nyâö	Âmôlengê tî Ndeke
8	Y2	Mbo	Âmôlengê tî Ndeke	Y1	Nyâö	Âmôlengê tî Ngäsa

Pumbä têtî Nyâö

Tennengo-toli / Tennengo-pekôtoli / Täpandê tî toli

Irri tî môlengê nî _____
Kâpä tî duhngo-lo : _____
Kâpä tî wessengo-lo : _____
Wuhngo nze tî wesse nî : _____
Wâli/Kôli : _____
Irri tî wawesse nî : _____
Mahngo tennengo-Y2 (fânî na nze) : _____
Kâpä tî lihngo na likôlo-mâpa: _____
Irri tî likôlo-mâpa nî: _____

Kêba tî tanda âbozohmbeti nî kwê na ndö tî mêzä awe sî mo tö ndâ tî tarrango-yê nî :
Leke masîni tî muhngo-gô nî ndurü kôzonî sî mo sunga kâpâkua nî. Tö ndâ tî suhngango-
nî (muhngo-gô na muhngo-limo) kôzo nî sî agbangba.

Gbahngbango nî

Täpandê nî, hûnda mo tene : *Zo wa laâ ayeke nzönî fombâ tî mo ahön âtanga nî kwê ?
Nye laâ mo yê mîngi tî bâa na talâtu ? Mo yê tî tene toli mîngi ? Mo yê tî mä toli mîngi ?*

Âmbella tî kua nî

Âmbella têtî Tennengo-toli

Dutî na gbelê tî môlengê nî. Tene na môlengê nî mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô.
Toli ayeke ôko na yâ tî bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, mo tene na mbî toli nî.* »
Vula âlimo nî tîtene gî môlengê nî sî alîngbi tî bâa pândälimo nî na yongôro nî kwê.
« *Kôzonî, bâa lê tî toli nî kwê. Mo leke terê tî mo awe ?* »

Vula âkôzo limo nî 2. Sî mo tene na môlengê nî mo tene : « *Mbî yê mo sî mo tene toli nî.
Bâa âlimo nî, mo tene na mbî toli nî pendere tîngana sô mo lîngbi tî tene.* » Tîngana
môlengê nî azî yângâ hîo pépe, nzönî kodê tî pere lo ayeke sô : « *Tene na mbî toli nî'* (fa
limo nî). Tîngana môlengê nî ahûnzi tî tene toli tî âkôzo limo 2 sô awe, vula âla ûse tî
pekô (sî fadêsô zo alîngbi tî bâa âlimo 1 asî na 4). Kîri mo sâra tîngasô ngbiii asî na ndâ
tî toli nî. Tîngana môlengê nî akâi kpô na bê tî tennengo toli nî, mo lîngbi tî pere lo mo
tene : « *Gue na nî ma :* », « *Tene na mbî tanga nî* », « *Nye laâ asî mbênî na yâ tî toli
nî ?* »

Sô môlengê nî ahûnzi awe, gônda lo sî mo hûnda na lo âhûnda tî mahngo-ndâtenne nî.

Âhmbella têtî Tennengo-pekôtoli

Dutî na gbelê tî môlengê nî. Tene na môlengê nî mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô.
Toli ayeke ôko na yâ tî bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, sî mbî tene na mo toli nî.* »
Vula âlimo nî tîtene gî môlengê nî sî alîngbi tî bâa pândälimo nî na yongôro nî kwê.
« *Kôzonî, bâa lê tî toli nî kwê. Mo leke terê tî mo awe ? Fadê mbî tene na mo toli nî sî mo
kîri mo tene pekô nî na mbî.* »

Vula âlimo 1 na 2. « *Toli nî atö ndânî ndo sô : (fa limo 1). Mbênî lâ, mbênî nyâö sô ayê
ngyâ mîngi abâa mbênî pûpûlengê sô atî na ndö tî gbâ tî pêrê. Lo huru na dawâa ngbanga
tî sô lo yê tî gbû lo. Na ndembê nî sô, mbênî môlengê-kôli sô terê tî lo anzere alohndo na*

gihngo-susu ayeke gâ na tawâ na bâle na mabôko tî lo. Lo bâa ndo na terê tî nyâö nî sô ayeke tomba pûpûlence nî sô »

Vula âlimo 3 na 4 (sî fadësô zo alîngbi tî bâa âlimo 1 asî na 4) « *Pûpûlence nî ahuru hîo akpê sî nyâö nî atî vogbô na yâ tî gbâ tît pêrê nî. Lo pîka terê tî lo na sêse sî ngonzo asâra lo mîngi. Mòlengê-kôlî nî ayege ma ngangü sî bâle nî alohndo na mabôko tî lo atî. Sô lo bâa bâle tî lo abiringi atî na yâ tî ngü, lo dë kohngo : « Áeee! Bâle tî mbî laâ ayeke kpê kâ sô ee! ». Bê tî lo aso, sî lo yê tî gi lègê tî kamâta bâle tî lo nî. Na ndembê nî sô, Nyâö nî abâa tawâ tî môlengê nî sî lo tene na bê tî lo atene: « Mbî yê tî tyâa mbênî susu sô. »*

Vula âlimo 5 na 6 (sî fadësô zo alîngbi tî bâa âlimo 1 asî na 6 kwê) « *Taâ na ndembê nî sô, môlengê nî atô tî pûsu bâle nî na gîgî na kekke tî yangö. Lo bâa sô nyâö nî ayeke tyâa susu nî sô pèpe. Na ndânî, terê tî nyâö nî anzere tî te nzerrengo susu tòngana tî sô, sî na mbâgê bê tî môlengê-kôlî nî anzere sô lo kamâta bâle tî lo awe sô.*

Toli nî ahûnzi na ndo sô. »

Vula âlimo nî tîtene gi môlengê nî sî abâa âkôzo limo nî 2. Tene na môlengê nî mo tene : « *Fadësô, mbî yê mo tene na mbî pekô tî toli nî. Bâa âlimo sô, mo tene na mbî toli nî taâ nzônî kwê tòngana sô mo lîngbi tî tene.* » Tòngana môlengê nî azî yângâ hîo pèpe, nzônî kodê tî pere lo ayeke sô : « *Tene na mbî toli sô* » (fa limo nî). Tòngana môlengê nî ahûnzi tî tene toli tî âkôzo limo ûse sô awe, vula âla ûse tî pekô (sî fadësô âlimo 1 asî na 4 laâ atanda na gbelê tî môlengê nî). Kîri mo sâra tòngasô ngbiii asî na ndâ tî toli nî kwê. Tòngana môlengê nî akâi kpô na bê tî tennengo toli nî, nzônî kodê tî pere lo ayeke sô : « *Nye mbênî ?* », « *Gue na nî* », « *Tene na mbî tanga nî* », « *Zîa ë bâa, toli nî atene nye mbênî ?* ». Tòngana môlengê nî akâi kpô sân tî fa atene nî hûnzi toli nî awe, hûnda lo mo tene: « *Tene na mbî wala mo hûnzi toli nî awe ?* »

Sô môlengê nî ahûnzi awe, gônda lo sî mo hûnda na lo âhûnda tî mahngo-ndâtenne nî.

Âmbella têtî Täpandê tî toli

Dutî na gbelê tî môlengê nî. Tene na môlengê nî mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô. Toli ayeke ôko na yâ tî bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, sî mbî tene na mo toli nî.* » Vula âlimo nî tîtene gi môlengê nî sî alîngbi tî bâa pândälimo nî na yongôro nî kwê. « *Kôzonî, bâa lê tî toli nî kwê. Mo leke terê tî mo awe ? Fadê mbî tene na mo toli nî, na pekô nî, mbî yeke hûnda na mo âmbênî hûnda.*

Vula âlimo 1 na 2. « *Toli nî atô ndânî ndo sô : (fa limo 1). Mbênî lâ, mbênî nyâö sô ayé nygâ mîngi abâa mbênî pûpûlence sô atî na ndö tî gbâ tî pêrê. Lo huru na dawâa ngbanga tî sô lo yê tî gbû lo. Na ndembê nî sô, mbênî môlengê-kôlî sô terê tî lo anzere alohndo na gihngo-susu ayeke gâ na tawâ na bâle na mabôko tî lo. Lo bâa ndo na terê tî nyâö nî sô ayeke tomba pûpûlence nî sô »*

Vula âlimo 3 na 4 (sî fadësô zo alîngbi tî bâa âlimo 1 asî na 4) « *Pûpûlence nî ahuru hîo akpê sî nyâö nî atî vogbô na yâ tî gbâ tît pêrê nî. Lo pîka terê tî lo na sêse sî ngonzo asâra lo mîngi. Mòlengê-kôlî nî ayege ma ngangü sî bâle nî alohndo na mabôko tî lo atî. Sô lo bâa bâle tî lo abiringi atî na yâ tî ngü, lo dë kohngo : « Áeee! Bâle tî mbî laâ ayeke kpê kâ sô ee! ». Bê tî lo aso, sî lo yê tî gi lègê tî kamâta bâle tî lo nî. Na ndembê nî sô, Nyâö nî abâa tawâ tî môlengê nî sî lo tene na bê tî lo atene: « Mbî yê tî tyâa mbênî susu sô. »*

Vula âlimo 5 na 6 (sî fadësô zo alîngbi tî bâa âlimo 1 asî na 6 kwê) « *Taâ na ndembê nî sô, môlengê nî atô tî pûsu bâle nî na gîgî na kekke tî yangö. Lo bâa sô nyâö nî ayeke tyâa susu nî sô pèpe. Na ndânî, terê tî nyâö nî anzere tî te nzerrengo susu tòngana tî sô, sî na mbâgê bê tî môlengê-kôlî nî anzere sô lo kamâta bâle tî lo awe sô.*

Toli nî ahûnzi na ndo sô. »

Sô mo tene « *Toli nî ahûnzi ndo sô* » awe, hûnda âhûnda tî mahngo-ndâtenne nî.

Kugbehmbeti tî gbâmekka tî Nyâö

Surä I. Pendäkua

A. Sêyyagbe tî Toli; B. Sêngûngbi tî sêyyagbe; C. Âmbupa tî sêbê (MSB)

A. Sêyyagbe tî Toli

		Âtäpandë tî nzönî kîriyângâ.¹	Mekka
A1.	Lekkengo ndo nî	Fahngo-tângo na fahngo-ndo, tóngana : mbênî lâ ôko/ ândö sô/ anînga ândö... na terê tî lehnde/ na yângâ tî lehnde/ na terê tî ngû/ ndurü na ngû/ na mbêngû/ na yâ tî pêrehndoko	0 1 2 ²
<i>Mbâgëtoli 1 : Nyâö (Âlézo tî mbâgëtoli nî : nyâö na pûpûlenge)</i>			
A2.	MSB tóngana töndâlî	Nyâö ayê ngyâ mîngi/agi ndo kîrîkiri Nyâö abâa pûpûlenge	0 1
A3.	Bogoma	Nyâö ayê tî tyâa/ tî wara/tî tomba pûpûlenge / tî sâra ngyâ na pûpûlenge (tîtene) lo + PALÎ (tyâa, wara, sâra ngyâ na) lo	0 1
A4.	Tarrango-yê	Nyâö ahuru na huzzu/nduzzu Nyâö atomba/ atö tî tomba Nyâö atara tî + PALÎ (tyâa, wara, gbû, mû)	0 1
A5.	Pendäkua	Nyâö atî na yâ tî kanzapêrê / awara pûpûlenge nî pèpe / ahuru hîo alîngbi pèpe. Pûpûlenge asô kwâ / ahuru ahön / akpê hîo mîngi	0 1
A6.	MSB tóngana pendâlî	Bê tî Nyâö anzêen / aso na ngonzo / aso na pâsi Bê tî Pûpûlenge anzere mîngi / anzere	0 1
<i>Mbâgëtoli 2: Mòlengê-kôlî (Lêzo tî mbâgëtoli sô: mòlengê-kôlî)</i>			
A7.	MSB tóngana töndâlî	Mòlengê-kôlî ayeke na mawa / asâra pâsi na terê tî lo / ayeke nzönî âpe ndâlî tî bâle tî lo Mòlengê-kôlî abâa bâle nî na yâ tî ngû kâ	0 1
A8.	Bogoma	Mòlengê-kôlî akuni pa / ayê tî kîri na bâle nî na pekô / (tóngasô sî) lo + PALÎ (wara)	0 1
A9.	Tarrango-yê	Mòlengê-kôlî ayeke gbôto fadêsô / atara tî pûsu fadê bâle nî tî sîgî na nî na yâ tî ngû nî	0 1
A10.	Pendäkua	Mòlengê-kôlî awara / amû bâle tî lo / akîri na nî Lo sô Bâle nî.	0 1
A11.	MSB tóngana pendâlî	Bê tî Mòlengê-kôlî anzere / anzere mîngi / ayeke na ngyâ / adê / adenga (tî kîri tî wara/mû bâle tî lo).	0 1
<i>Mbâgëtoli 3 : Nyâö (Lêzo tî mbâgëtoli nî : nyâö)</i>			
A12.	MSB tóngana töndâlî	Nzara asâra Nyâö / Lo yeke gi ndo sêngê / Lê tî lo azä na ndö tî âsusu Nyâö abi lê / abâa âsusu	0 1
A13.	Bogoma	Nyâö ayê / akuni pa tî wara / tî tyâa / tî te / tî mû / tî nzî susu nî (tóngasô sî) lo + PALÎ (te, wara) nî.	0 1
A14.	Tarrango-yê	Nyâö ayeke tyâa / gbôto / mû / nzî susu nî /fadêsô / fadê. Nyâö atyâa / agbôto / amû susu nî asîgî na nî na yâ tî tawâ nî / awara lêngê tî sî terê tî na susu nî	0 1

¹ Na yâ tî kîte wala tóngana kîriyângâ tî mòlengê nî ayeke na yâ tî kugbehmbeti tî mekka sô ge sô pèpe, baa ndo na yâ tî bûku tî kodêlêgê nî.

² Kpo mekka nîgîsi tóngana kîriyângâ nî ayeke syonpi wala ayeke daä âpe, meka 1 tóngana kîriyângâ ôko ayeke nzönî, mekka 2 tóngana a fa tângo na ndo ûse kwê.

		Nyâö atara tî + PALÍ (wara, mû) nî	
A15.	Pendäkua	Nyâö ate / awara susu nî	0 1
A16.	MSB töngana pendälí	Bê tî Nyâö adë / anzere / ayeke na ngyâ / anzere mîngi / ayeke na ngonzo (mbênî pëpe)	0 1
A17.	Gbâmekka yâ 17:		

B. Sêngûngbi tî sêyyagbe

Wuhngo tî âpândä AO	Wuhngo tî âssenge G (sân A wala O)	Wuhngo tî âpândä GA/ GO	Wuhngo tî âpândä G.AO
B1.	B2.	B3.	B4.

C. Âmbupa tî sêbê (MSB)

C1.	<p>Gbâwuhngo tî MSB na yâ tî âliko. MSB agbôngbi :</p> <p>Âmbupa sô afa sê tî bahngo-ndo na mahngo-ndo, täpandë nî (tpn): <i>bâa, mä na mê, mä na bê, mä fêen / fion</i> ;</p> <p>Âmbupa sô ayeke fa sê tî yâterê tpn : <i>nzara tî ngû, nzara tî kôbe, nzêen, pâsi na bê, sohngo terê (so)</i>;</p> <p>Âmbupa tî zihngo-lê na hihngango-yê, tpn : <i>ngbâ finî, lêfî, lahngo</i>;</p> <p>âmbupa tî sêbê, tpn <i>sesêe bê, ngyâ na bê mîngi, nzerrengo bê, ngonzo, bê na nduzzu, bê anzêen, mbeto, dohngo bê, pîka kate, mimîi bê, (bâa terê töngana) nî wara sîrriri, terê tî nî anzere, li tî nî ahuru / ayegema</i>;</p> <p>Âpalí tî bibê tpn : <i>yê, bânza, hînga, girisa, kuni pa, mä bê, yegema, wara / kîi pialökua</i>;</p> <p>Âpalí tî sêhndayanga / âpalí tî tennengo-tenne tpn : <i>tene, îri, dë kohngo, sûku, tîsa</i>.</p>
-----	---

Surä II. Mahngo-ndâtenne

		Âtäpandë tî nzönî kîriyângâ.	Âtäpandë tî syonî kîriyângâ.	Mekka
0	Toli nî anzere na mo ?	Hûnda tî gbahngbango-tenne, a meka nî pëpe		
D1.	Nyâö nî ahuru na huzzu ndâli tî nye ? (fa âlimo 1-2) (Mbâgëtoli 1 : Bogoma)	Lo yê tî wara / tî tyâa / tî tomba pûpûlengé / tî sâra nyâa na pûpûlengé. Lo yê pûpûlengé nî (Tîitene lo) + PALÎ (wara, mû) pûpûlengé nî	Lo yeke hön / yeke kpë / yê tî huru. Ânyâö ayeke huru / ayeke kpë / ka lâkwê	0 1
D2.	Bê ti nyâö nî ayeke tòngana nye? (fa limo 3) Kîri pendâ na MSB	Ngonzo / pâsi / nzeenhngo bê / aso na kâ / na pâsi / nzönî pëpe / duttingo kpô pëpe	Nzönî / Na nyâa	0 1
D3.	(Hûnda D3 gî tòngana môlengê nî akîri yângâ na lêgê nî me sân tî fa (ndâ nî / ngbanga nî) na D2. Tòngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D2, mû na lo mekka ôko na D3 sî mo gue na huzzu na D4.) Ngbanga tî nye mo bâa mo tene bê tî nyâö nî aso na ngonzo/ anzêen / aso na kâ/ tgn ? ³	Lo lîngbi tî tyâa pûpûlengé nî pëpe / lo tî na yâ tî ngonda. Lo wara kâ na tihngo na yâ tî kî tî ngonda. Pûpûlengé akpë/ akpë ahön ayo	Kpakke kîriyângâ / Kîriyângâ sô akpa yê äpe.	0 1
D4.	Ngbanga tî nye sî môlengê nî agbû kekke tî yangö nî na ndö tî ngû nî ? (fa limo 5) (Mbâgëtoli 2: Bogoma)	Lo yê tî wara / tî mû bâle tî lo (tî kîri na nî) Lo yê (tî kîri na) bâle tî lo. (Tîitene) lo +PALÎ (wara, pûsu) bâle tî lo (akîri / na gîgî)	Tî sâra nyâa na yâ tî ngû	0 1
D5.	Bê tî môlengê nî aduti tòngana nye ? (fa limo 6) MSB tòngana pendâlî	Aduti nzönî / anzere / na nyâa / bê adë awe / bê anzere awe	Bê aso/ na ngonzo / lo gâ fûu / na pâsi na bê	0 1
D6.	(Hûnda D6 gî tòngana môlengê nî akîri yângâ na lêgê nî me sân tî fa (ndâ nî / ngbanga nî) na D5. Tòngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D5, mû na lo mekka ôko na D6 sî mo gue na huzzu na D7.) Nye laâ afa na mo atene bê tî môlengê nî ayeke	Lo / kîri lo wara bâle nî awe Lo lîngbi fadë / lo wara fadë lêgê tî + PALÎ (wara,mû) nî.	Lo yeke hê nyâa / Lo kpa tòngana lo hê nyâa / mbênî kîriyângâ sô akpa yê äpe.	0 1

³ Sâra kua na MSB sô môlengê nî asoro nî na kiringo yângâ na D2.

	nzöni / anzere / ayeke na ngyâ / adë awe tgn...? ⁴			
D7.	Nyâö nî atyâa susu nî ngbanga tî nye? (fa limo 5) (Mbâgëtoli 3 : Bogoma)	Lo kuni pa / lo yê ti te / tî wara / tî nzi / tî mû susu nî Lo wara passa/lêgë sô môlengê ayeke bâa ndo pëpe. Lo wara fadë pûpûlengê nî pëpe / LO lîngbi fadë tî wara/tî mû pûpûlengê nî pëpe Ânyâö ayê ka susu. (tî tâkâ pa nî) Susu anzere / alogoma	Lo yê tî sâra ngyâ na susu nî	0 1
D8.	Âdu fadë môlengê nî abâa nyâö nî, kâ bê tî môlengê nî adutî tîngana nye? (fa limo 6) Kîri pendâ na MSB	Bê tî lo âso / na ngonzo / na mawa / lô gâ fûu / lô du nzönî pëpe	Lo 'ke sêngê / lo 'ke nzöni / bê tî lo a'ke na ngyâ / bê tî lo adë awe / bê tî lo anzere awe	0 1
D9.	(Hûnda D9 gî tîngana môlengê nî akîri yângâ na lêgë nî me sâna tî fa (ndâ nî / ngbanga nî) na D8. Tîngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D8, mû na lo mekka ôko na D9 sî mo gue na huzzu na D10.) Nye laâ afa na mo atene bê tî môlengê nî anzere pëpe / aso na ngonzo / lo gâ fûu, tgn... ⁵	Nyâö ate / ayeke te / atyâa / amû susu tî lo awe Môlengê nî ayê fadë tî te / wara susu nî lomvenî Ayeke fadë susu tî môlengê nî	Kekke tî yangö ayeke na sêse wala mbênî kîriyângâ sô akpa yê pëpe.	0 1
D10.	Môlengê nî ayeke dutî ânde nzönî fombâ tî nyâö nî ? Ngbanga tî nye ?	Ën-en - fa mbênî ndâ nî ôko ngâ sî. (nyâö ate/ anzî susu nî wala mbênî kîriyângâ ndê sô alîngbi ngâ na nî.	lin / Mbî hînga pëpe, wala mbênî kîriyângâ sô akpa yê äpe.	0 1
D11.	Gbâmekka yâ 10 :			

⁴ Sâra kua na MSB sô môlengê nî asoro nî na kiringo yângâ na D5.

⁵ Sâra kua na MSB sô môlengê nî asor nî na kiringo yângâ na D8.

Pumbâ tētî Mbo

Tennengo-toli / Tennengo-pekôtoli / Täpandë tî toli

Irri tî môlengê nî _____
Kâpä tî duhngo-lo : _____
Kâpä tî wessengo-lo : _____
Wuhngo nze tî wesse nî : _____
Wâlî/Kôlî : _____
Irri tî wawesse nî : _____
Mahngo tennengo-Y2 (fânî na nze) : _____
Kâpä tî lihngo na likôlo-mâpa: _____
Irri tî likôlo-mâpa nî: _____

Kêba tî tanda âbozohmbeti nî kwê na ndö tî mêzä awe sî mo tö ndâ tî tarrango-yê nî :
Leke masîni tî muhngo-gô nî ndurü kôzonî sî mo sunga kâpäkua nî. Tö ndâ tî suhngango-
nî (muhngo-gô na muhngo-limo) kôzo nî sî agbangba.

Gbahngbango nî

Täpandë nî, hûnda mo tene : *Zo wa laâ ayeke nzönî fombâ tî mo ahön âtanga nî kwê ?
Nye laâ mo yê mîngi tî bâa na talâtu ? Mo yê tî tene toli mîngi ? Mo yê tî mã toli mîngi ?*

Âmbella tî kua nî

Âmbella tētî Tennengo-toli

Dutî na gbelê tî môlengê nî. Tene na môlengê nî mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô.
Toli ayeke ôko na yâ tî bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, mo tene na mbî toli nî.* »
Vula âlimo nî tîtene gî môlengê nî sî alîngbi tî bâa pândälimo nî na yongôro nî kwê.
« *Kôzonî, bâa lê tî toli nî kwê. Mo leke terê tî mo awe ?* »

Vula âkôzo limo nî 2. Sî mo tene na môlengê nî mo tene : « *Mbî yê mo sî mo tene tli nî.
Bâa âlimo nî, mo tene na mbî toli nî pendere tîngana sô mo lîngbi tî tene.* » Tîngana
môlengê nî azî yângâ hîo pépe, nzönî kodë tî pere lo ayeke sô : « *Tene na mbî toli nî* » (fa
limo nî). Tîngana môlengê nî ahûnzi tî tene toli tî âkôzo limo 2 sô awe, vula âla ûse tî
pekô (sî fadësô zo alîngbi tî bâa âlimo 1 asî na 4). Kîri mo sâra tîngasô ngbiii asî na ndâ
tî toli nî. Tîngana môlengê nî akâi kpô na bê tî tennengo toli nî, mo lîngbi tî pere lo mo
tene : « *Gue na nî ma :* », « *Tene na mbî tanga nî* », « *Nye laâ asî mbênî na yâ tî toli
nî ?* »

Sô môlengê nî ahûnzi awe, gônda lo sî mo hûnda na lo âhûnda tî mahngo-ndâtenne nî.

Âhmbella tētî Tennengo-pekôtoli.

Dutî na gbelê tî môlengê nî. Tene na môlengê nî mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô.
Toli ayeke ôko na yâ tî bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, sî mbî tene na mo toli nî.* »
Vula âlimo nî tîtene gî môlengê nî sî alîngbi tî bâa pândälimo nî na yongôro nî kwê.
« *Kôzonî, bâa lê tî toli nî kwê. Mo leke terê tî mo awe ? Fadë mbî tene na mo toli nî sî mo
kîri mo tene pekô nî na mbî.* »

Vula âlimo 1 na 2. « *Toli nî atö ndânî ndo sô :* (fa limo 1). *Mbênî lâ, mbênî nyäö sô ayê
ngyâ mîngi abâa mbênî pûpûlengê sô atî na ndö tî gbâ tî péré. Lo huru na dawäa ngbanga*

tí sô lo yê tí gbû lo. Na ndembë ní sô, mbênî môlengê-kôlî sô terê tí lo anzere alohndo na gihngo-susu ayeke gã na tawâ na bâle na mabôko tí lo. Lo bâa ndo na terê tí nyâö ní sô ayeke tomba púpûlengé ní sô »

Vula âlimo 3 na 4 (sî fadësô zo alîngbi tí bâa âlimo 1 asî na 4) « *Púpûlengé ní ahuru hîo akpë sî nyâö ní atî vogbô na yâ tí gbâ tît pêrê ní. Lo pîka terê tí lo na sêse sî ngonzo asâra lo mîngi. Môlengê-kôlî ní ayegegema ngangû sî bâle ní alohndo na mabôko tí lo atî. Sô lo bâa bâle tí lo abiringi atî na yâ tí ngû, lo dë kohngo : « Áeee! Bâle tí mbî laâ ayeke kpë kâ sô ee! ». Bê tí lo aso, sî lo yê tí gi lëgë tí kamâta bâle tí lo ní. Na ndembë ní sô, Nyâö ní abâa tawâ tí môlengê ní sî lo tene na bê tí lo atene: « Mbî yê tí tyâa mbênî susu sô. »*

Vula âlimo 5 na 6 (sî fadësô zo alîngbi tí bâa âlimo 1 asî na 6 kwê) « *Taâ na ndembë ní sô, môlengê ní atô tí pûsu bâle ní na gîgî na kekke tí yangö. Lo bâa sô nyâö ní ayeke tyâa susu ní sô pëpe. Na ndânî, terê tí nyâö ní anzere tí te nzerrengo susu tóngana tí sô, sî na mbâgë bê tí môlengê-kôlî ní anzere sô lo kamâta bâle tí lo awe sô.*

Toli ní ahûnzi na ndo sô. »

Vula âlimo ní tîtene gî môlengê ní sî abâa âkôzo limo ní 2. Tene na môlengê ní mo tene : « *Fadësô, mbî yê mo tene na mbî pekô tí toli ní. Bâa âlimo sô, mo tene na mbî toli ní taâ nzônî kwê tóngana sô mo lîngbi tí tene. »* Tóngana môlengê ní azî yângâ hîo pëpe, nzônî kodë tí pere lo ayeke sô : « *Tene na mbî toli sô* » (fa limo ní). Tóngana môlengê ní ahûnzi tí tene toli tí âkôzo limo ûse sô awe, vula âla ûse tí pekô (sî fadësô âlimo 1 asî na 4 laâ atanda na gbelê tí môlengê ní). Kîri mo sâra tóngasô ngbiii asî na ndâ tí toli ní kwê. Tóngana môlengê ní akâi kpô na bê tí tennengo toli ní, nzônî kodë tí pere lo ayeke sô : « *Nye mbênî ?* », « *Gue na ní* », « *Tene na mbî tanga ní* », « *Zîa ë bâa, toli ní atene nye mbênî ?* ». Tóngana môlengê ní akâi kpô sân tí fa atene ní hûnzi toli ní awe, hûnda lo mo tene: « *Tene na mbî wala mo hûnzi toli ní awe ?* »

Sô môlengê ní ahûnzi awe, gônda lo sî mo hûnda na lo âhûnda tí mahngo-ndâtenne ní.

Âmbella têtî Täpandë tí toli.

Dutî na gbelê tí môlengê ní. Tene na môlengê ní mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô. Toli ayeke ôko na yâ tí bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, sî mbî tene na mo toli ní. »* Vula âlimo ní tîtene gî môlengê ní sî alîngbi tí bâa pândâlimo ní na yongôro ní kwê. « *Kôzonî, bâa lê tí toli ní kwê. Mo leke terê tí mo awe ? Fadë mbî tene na mo toli ní, na pekô ní, mbî yeke hûnda na mo âmbênî hûnda.*

Vula âlimo 1 na 2. « *Toli ní atô ndânî ndo sô : (fa limo 1). Mbênî lâ, mbênî nyâö sô ayé ngyâ mîngi abâa mbênî púpûlengé sô atî na ndö tí gbâ tît pêrê. Lo huru na dawâa ngbanga tí sô lo yê tí gbû lo. Na ndembë ní sô, mbênî môlengê-kôlî sô terê tí lo anzere alohndo na gihngo-susu ayeke gã na tawâ na bâle na mabôko tí lo. Lo bâa ndo na terê tí nyâö ní sô ayeke tomba púpûlengé ní sô »*

Vula âlimo 3 na 4 (sî fadësô zo alîngbi tí bâa âlimo 1 asî na 4) « *Púpûlengé ní ahuru hîo akpë sî nyâö ní atî vogbô na yâ tí gbâ tît pêrê ní. Lo pîka terê tí lo na sêse sî ngonzo asâra lo mîngi. Môlengê-kôlî ní ayegegema ngangû sî bâle ní alohndo na mabôko tí lo atî. Sô lo bâa bâle tí lo abiringi atî na yâ tí ngû, lo dë kohngo : « Áeee! Bâle tí mbî laâ ayeke kpë kâ sô ee! ». Bê tí lo aso, sî lo yê tí gi lëgë tí kamâta bâle tí lo ní. Na ndembë ní sô, Nyâö ní abâa tawâ tí môlengê ní sî lo tene na bê tí lo atene: « Mbî yê tí tyâa mbênî susu sô. »*

Vula âlimo 5 na 6 (sî fadësô zo alîngbi tí bâa âlimo 1 asî na 6 kwê) « *Taâ na ndembë ní sô, môlengê ní atô tí pûsu bâle ní na gîgî na kekke tí yangö. Lo bâa sô nyâö ní ayeke tyâa susu ní sô pëpe. Na ndânî, terê tí nyâö ní anzere tí te nzerrengo susu tóngana tí sô, sî na mbâgë bê tí môlengê-kôlî ní anzere sô lo kamâta bâle tí lo awe sô.*

Toli ní ahûnzi na ndo sô. »

Sô mo tene « *Toli ní ahûnzi ndo sô* » awe, hûnda âhûnda tí mahngo-ndâtenne ní.

Kugbehmbeti tí gbâmekka tí Mbo

Surä I. Pendäkua

A. Sêyyagbe tí Toli; B. Sêngûngbi tí sêyyagbe; C. Âmbupa tí sêbê (MSB)

A. Sêyyagbe tí Toli nî

		Âtäpandë tí nzönî kîriyângâ.⁶	Mekka
A1.	Lekkengo ndo nî	Fahngo-tângo na fahngo-ndo, tóngana : mbênî lâ ôko/ ândö sô/ anînga ândö... na yâ tí gbakô/ na yâ ti ndofono/ na yâ tí pêrehndoko/ na yâ tí yakka/ na terê tí kekke/ ndurü na kekke/ na yângâ tí lègè	0 1 2 ⁷
<i>Mbâgëtoli 1 : Mbo (Âlêzo tí mbâgëtoli nî : mbo na deku)</i>			
A2.	MSB tóngana tøndâlî	Mbo ayê ngyâ mîngi / agi ndo kîrikiri Mbo abâa deku	0 1
A3.	Bogoma	Mbo ayê fadë tí tyâa/ mû / tomba deku / sâra ngyâ na deku (tîtene) lo + PALÎ (tyâa, wara, sâra ngyâ na) lo	0 1
A4.	Tarrango-yê	Mbo ahuru na huzzu / na nduzzu Mbo atomba / atö tí tomba Mbo atara tí + PALÎ (tyâa, wara, gbû, mû)	0 1
A5.	Pendäkua	Mbo apîka li tí lo / apîka terê tí lo na kekke / awara deku nî pèpe / akpè hîo alîngbi na nî pèpe Deku asû kpè / akpè na pekô tí kekke / deku akpè hîo mîngi	0 1
A6.	MSB tóngana pendâlî	Bê tí Mbo anzêen / aso na ngonzo / aso na pâsi Deku ayeke na ngyâ / bê tí lo anzere/ bê tí lo ayâpu!	0 1
<i>Mbâgëtoli 2 : Mòlengê-kòlî (Lêzo tí mbâgëtoli sô: mòlengê-kòlî)</i>			
A7.	MSB tóngana tøndâlî	Mòlengê-kòlî ayeke na mawa / asâra pâsi na terê tí lo / ayeke na panzêe ndâlî tí balöon tí lo Mòlengê-kòlî abâa balöon nî na yâ tí kekke kâ	0 1
A8.	Bogoma	Mòlengê-kòlî akuni pa / ayê tí kîri na balöon nî na tarê tí lo / (töngasô sî) lo + PALÎ (wara) nî na terê tí lo	0 1
A9.	Tarrango-yê	Mòlengê-kòlî ayeke gbôto fadë / ayeke gbôto / atara tí gbôto balöon nî na gbenî tö kâ yâ tí kekke nî Mòlengê-kòlî ahuru na pekô tí balöon nî/ awara lègè tí kamâta (balöon) nî / ayeke me fadë / ayeke me na yâ tí (kekke nî)	0 1
A10.	Pendäkua	Mòlengê-kòlî awara/ amû balöon tí lo akîri na nî / na sênî. Lo zîa Balöon nî na nzönî ndo awe.	0 1
A11.	MSB tóngana pendâlî	Bê tí Mòlengê-kòlî anzere / anzere mîngi / adë awe / ayâpu (sô lo kîri lo wara / lo du na balöon tí lo na sênî)	0 1

⁶ Na yâ tí kîte wala tóngana kîriyângâ tí mòlengê nî ayeke na yâ tí kugbehmbeti tí mekka sô ge sô pèpe, baa ndo na yâ tí mbettimanda nî.

⁷ Kpo mekka nîgisi tóngana kîriyângâ nî ayeke syonî wala ayeke daä äpe, meka 1 tóngana kîriyângâ ôko ayeke nzönî , mekka 2 tóngana a fa tângo na ndo úse kwè.

<i>Mbâgětoli3 : Mbo (Lêzo tî mbâgětoli nî : mbo)</i>			
A12.	IMSB tōngana tōndâlî	Mbo abâa /abi lê na âsaramûtu nî (na yâ tî sakpä) Nzara asâra Mbo / lo yê tî hînga nye laâ / lo yê saramûtu mîngi	0 1
A13.	Bogoma	Mbo ayê / akuni pa tî wara / tyâa / te / mû / nzî saramûtu nî (tîtene) lo + PALÎ (te, wara)nî	0 1
A14.	Tarrango-yê	Mbo ayeke tyâa / gbôto / mû / nzî saramûtu nî / fadêsô / fadê. Mbo tyâa /gbôto / mû âsaramûtu (na yâ tî sakpä asîgî na nî) / awara lêgê tî kamâta âsaramûtu nî Mbo atara tî + PALÎ (wara, mû) nî	0 1
A15.	Pendäkua	Mbo ate / awara âsaramûtu nî	0 1
A16.	MSB tōngana pendâlî	Bê tî Mbo adê / anzere / ayeke na ngyâ / anzere mîngi / ayeke na ngonzo (mbênî pèpe)	0 1
A17.	Gbâmekka yâ 17:		

B. Sêngûngbi tî sêyyagbe.

Wuhngo tî âpândä AO	Wuhngo tî âssenge G (sân A wala O)	Wuhngo tî âpândä GA/ GO	Wuhngo tî âpândä G.AO
B1.	B2.	B3.	B4.

C. Âmbupa tî sêbê (MSB)

C1.	<p>Gbâwuhngo tî MSB na yâ tî âliko. MSB agbôngbi :</p> <p>Âmbupa sô afa sê tî bahngo-ndo na mahngo-ndo, täpandë nî (tpn): <i>bâa, mä na mē, mä na bê, mä fēen / fion ;</i></p> <p>Âmbupa sô ayeke fa sê tî yâterê tpn : <i>nzara tî ngû, nzara tî kôbe, nzēen, pâsi na bê, sohngo terê (so);</i></p> <p>Âmbupa tî zihngo-lê na hihngango-yê, tpn : <i>ngbâ finî, lêfî, lahngo;</i></p> <p>âmbupa tî sêbê, tpn <i>sesêe bê, ngyâ na bê mîngi, nzerrengo bê, ngonzo, bê na nduzzu, bê anzēen, mbeto, dohngo bê, pîka kate, mimîi bê, (bâa terê tōngana) nî wara sîrriri, terê tî nî anzere, li tî nî ahuru / ayege ma;</i></p> <p>Âpalî tî bibê tpn : <i>yê, bânza, hînga, girisa, kuni pa, mä bê, yegema, wara / kîi pialökua;</i></p> <p>Âpalî tî sêhndayanga / âpalî tî tennengo-tenne tpn : <i>tene, îri, dē kohngo, sûku, tîsa.</i></p>
-----	--

Surä II. Mahngo-ndâtenne

		Âtäpandë tî nzönî kîriyângâ.	Âtäpandë tî syonî kîriyângâ.	Mekka
0	Toli nî anzere na mo ?	Hûnda tî gbahngbango-tenne, a meka nî pëpe		
D1.	Mbo nî ahuru na nduzzu / na huzzu ndâli tî nye? (fa âlimo 1-2) (Mbâgëtoli 1 : Bogoma)	Mbo ayê fadë tî wara / tyâa / sâra ngyâ na deku. Lo yê deku nî (tîtene) lo + PALÎ (wara, mû) deku nî	Lo yeke lohndo tî hön / kpë lorro / lo yê fadë tî huru. Âmbo ayeke huru ka lâkwê	0 1
D2.	Bê tî mbo nî ayeke töngana nye ? (fa limo 3) MSB töngana pendälî	Na ngonzo / pâsi / nzeenhngo bê /aso na kä / na pâsi / ayeke nzönî pëpe / adutî kpô pëpe	Nzönî / Na ngyâ	0 1
D3.	(Hûnda D3 gî töngana môlengê nî akîri yângâ na légê nî me sân tî fa (ndâ nî / ngbanga nî) na D2. Töngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D2, mû na lo mekka ôko na D3 sî mo gue na huzzu na D4.) Ngbanga tî nye mo bâa mo tene bê tî mbo nî aso na ngonzo / anzêen / aso na kä / tgn ? ⁸	Lo lîngbi tî tyâa deku nî äpe / lo pîka li tî lo / lo pika terê tî lo na yâ tî kekke. Lo wara kä sô lo pîka terê tî lo na yâ tî mbênî kekke / na yâ tî kekke Deku nî akpë awe / ahön tî lo awe	Kpakke kîriyângâ / Kîriyângâ sô akpa yê äpe.	0 1
D4.	Ndâli tî nye sî môlengê- kôli nî ahuru / ahuru tîlîp na huzzu ? (fa limo 5) (Mbâgëtoli 2 : Bogoma)	Lo yê tî wara / mû balöon tî lo (tî kîri na nî) Lo yê (tî kîri na) balöon tî lo. (tîtene) lo +PALÎ (wara, pûsu) balöon tî lo (na gîgî / mbênî)	Tî me kekke nî / me âkekke	0 1
D5.	Bê tî môlengê nî adutî töngana nye ? (fa limo 6) MSB töngana pendälî	Ayeke nzönî / anzere / na ngyâ / bê adë awe / bê anzere awe	Bê aso / ayeke na ngonzo / lo gâ fûu / lo wara pâsi na bê	0 1
D6.	(Hûnda D6 gî töngana môlengê nî akîri yângâ na légê nî me sân tî fa (ndâ nî / ngbanga nî) na D5. Töngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D5, mû na lo mekka ôko na D6 sî mo gue na huzzu na D7). Nye laâ afa na mo atene bê tî môlengê nî ayeke nzöni / ayeke na ngyâ tgn ? ⁹	Lo (kîri lo) wara balöon nî na sê nî Lo lîngbi fadë / lo wara fadë légê tî + PALÎ (wara,mû) balöon nî	Lo yeke hê ngyâ/ Lo kpa töngana nî / lo yeke luttî / mbênî kîriyângâ sô akpa yê äpe.	0 1
D7.	Ndâli tî nye mbo nî atyâa saramûtu nî ? (fa limo 5)	Mbo akuni pa / ayê tî te / tyâa / te / wara / nzî saramûtu nî	Lo yê tî sâra ngyâ na sakpâ nî	0 1

⁸ Sâra kua na MSB sô môlengê nî asoro nî na kirringo yângâ na D2.

⁹ Sâra kua na MSB sô môlengê nî asoro nî na kirringo yângâ na D5.

	(Mbâgětoli 3 : Bogoma)	Lo wara passa / wara lègè sô môlengê-kôlî ayeke bâa ndo pèpe. Lo wara deku nî fadè äpe / Lo lîngbi tî wara / tî mù deku nî äpe. Âmbo ayê saramûtu / nyama (tî tâkâ pa nî). Saramûtu anezre / alogoma		
D8.	Âdu fadè môlengê nî abâa mbo nî. Bê tî mbo nî ayeke tòngana nye ? <i>(fa limo 6)</i> MSB tòngana pendälî	Bê aso / na ngonzo / pâsi na bê / lo gã fûu nzönî pèpe	Nzönî / anzere / na ngyâ / bê adè awe / bê anzere awe	0 1
D9.	<i>(Hûnda D9 gî tòngana môlengê nî akîri yângâ na lègè nî me sân tî fa (ndâ nî/ ngbanga nî) na D5. Tòngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D8, mù na lo mekka ôko na D9 sî mo gue na huzzu na D10.)</i> Nye laâ afa na mo atene bê tî môlengê nî anzere pèpe / aso na ngonzo / agâ fûu, tgn. ¹⁰	Mbo ate / ayeke te/ amû / amû saramûtu tî lo awe Môlengê ayê fadè tî te / wara saramûtu nî lo-mvenî Ayeke fadè âsaramûtu tî môlengê-kôlî nî	Kîriyângâ sô akpa yê äpe.	0 1
D10.	Môlengê nî ayeke dutî ânde nzönî fombâ tî mbo nî ? Ngbanga tî nye ?	Ên-en - fa mbênî ndâ nî ôko ngâ sî. Mbo ate / anzi saramûtu nî wala mbênî kîriyângâ ndê sô alîngbi na nî.	lin / Mbî hînga pèpe, wala mbênî kîriyângâ sô akpa yê äpe.	0 1
D11.	Gbâmekka yâ 10:			

¹⁰ Sâra kua na MSB sô môlengê nî asor nî na kirringo yângâ na D8.

Pumbä tētî Âmôlengê tî Ndeke

Tennengo-toli / Tennengo-pekôtoli / Täpandë tî toli

Irri tî môlengê nî _____
Kâpä tî duhngo-lo : _____
Kâpä tî wessengo-lo : _____
Wuhngo nze tî wesse nî : _____
Wâlî/Kôlî : _____
Irri tî wawesse nî : _____
Mahngo tennengo-Y2 (fânî na nze) : _____
Kâpä tî lihngo na likôlo-mâpa: _____
Irri tî likôlo-mâpa nî: _____

Kêba tî tanda âbozohmbeti nî kwê na ndö tî mêzä awe sî mo tö ndâ tî tarrango-yê nî :
Leke masîni tî muhngo-gô nî ndurü kôzonî sî mo sunga kâpâkua nî. Tö ndâ tî suhngango-
nî (muhngo-gô na muhngo-limo) kôzo nî sî agbangba.

Gbahngbango nî

Täpandë nî, hûnda mo tene : Zo wa laâ ayeke nzönî fombâ tî mo ahön âtanga nî kwê ?
Nye laâ mo yê mîngi tî bâa na talâtu ? Mo yê tî tene toli mîngi ? Mo yê tî mä toli mîngi ?

Âmbella tî kua nî

Âmbella tētî Tennengo-toli

Dutî na gbelê tî môlengê nî. Tene na môlengê nî mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô. Toli ayeke ôko na yâ tî bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, mo tene na mbî toli nî.* »
Vula âlimo nî tîtene gî môlengê nî sî alîngbi tî bâa pândälimo nî na yongôro nî kwê.
« *Kôzonî, bâa lê tî toli nî kwê. Mo leke terê tî mo awe ?* »

Vula âkôzo limo nî 2. Sî mo tene na môlengê nî mo tene : « *Mbî yê mo sî mo tene tli nî. Bâa âlimo nî, mo tene na mbî toli nî pendere tîngana sô mo lîngbi tî tene.* » Tîngana
môlengê nî azî yângâ hîo pépe, nzönî kodë tî pere lo ayeke sô : « *Tene na mbî toli nî'* (fa
limo nî). Tîngana môlengê nî ahûnzi tî tene toli tî âkôzo limo 2 sô awe, vula âla ûse tî
pekô (sî fadësô zo alîngbi tî bâa âlimo 1 asî na 4). Kîri mo sâra tîngasô ngbîii asî na ndâ
tî toli nî. Tîngana môlengê nî akâi kpô na bê tî tennengo toli nî, mo lîngbi tî pere lo mo
tene : « *Gue na nî ma :* », « *Tene na mbî tanga nî* », « *Nye laâ asî mbênî na yâ tî toli
nî ?* »

Sô môlengê nî ahûnzi awe, gônda lo sî mo hûnda na lo âhûnda tî mahngo-ndâtenne nî.

Âhmbella tētî Tennengo-pekôtoli.

Dutî na gbelê tî môlengê nî. Tene na môlengê nî mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô. Toli ayeke ôko na yâ tî bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, sî mbî tene na mo toli nî.* »
Vula âlimo nî tîtene gî môlengê nî sî alîngbi tî bâa pândälimo nî na yongôro nî kwê.
« *Kôzonî, bâa lê tî toli nî kwê. Mo leke terê tî mo awe ? Fadë mbî tene na mo toli nî sî mo
kîri mo tene pekô nî na mbî.* »

Vula âlimo 1 na 2. « *Toli nî atö ndânî ndo sô :* (fa limo 1). *Mbênî lâ, mbênî nyäö sô ayé
ngyâ mîngi abâa mbênî pûpûlengé sô atî na ndö tî gbâ tî pêré. Lo huru na dawâa ngbanga
tî sô lo yê tî gbû lo. Na ndembë nî sô, mbênî môlengê-kôlî sô terê tî lo anzere alohndo na*

gihngo-susu ayeke gã na tawâ na bâle na mabôko tí lo. Lo bâa ndo na terê tí nyâö ní sô ayeke tomba púpúlenge ní sô »

Vula âlimo 3 na 4 (sĩ fadësô zo alĩngbi tí bâa âlimo 1 asĩ na 4) « *Púpúlenge ní ahuru hĩo akpě sĩ nyâö ní atĩ vogbô na yâ tí gbâ tĩt pěrě ní. Lo pĩka terê tí lo na sêse sĩ ngonzo asâra lo mĩngi. Mólengê-kôlĩ ní ayege ma ngangũ sĩ bâle ní alohndo na mabôko tí lo atĩ. Sô lo bâa bâle tí lo abiringi atĩ na yâ tí ngũ, lo dë kohngo : « Áeee! Bâle tí mbĩ laâ ayeke kpě kâ sô ee! ». Bê tí lo aso, sĩ lo yê tí gi lęgě tí kamâta bâle tí lo ní. Na ndembě ní sô, Nyâö ní abâa tawâ tí mólengê ní sĩ lo tene na bê tí lo atene: « Mbĩ yê tí tyâa mbênĩ susu sô. »*

Vula âlimo 5 na 6 (sĩ fadësô zo alĩngbi tí bâa âlimo 1 asĩ na 6 kwê) « *Taâ na ndembě ní sô, mólengê ní atô tí pũsu bâle ní na gĩgĩ na kekke tí yangö. Lo bâa sô nyâö ní ayeke tyâa susu ní sô pëpe. Na ndânĩ, terê tí nyâö ní anzere tí te nzerrengo susu tóngana tí sô, sĩ na mbâgě bê tí mólengê-kôlĩ ní anzere sô lo kamâta bâle tí lo awe sô.*

Toli ní ahũzi na ndo sô. »

Vula âlimo ní tĩtene gi mólengê ní sĩ abâa âkôzo limo ní 2. Tene na mólengê ní mo tene : « *Fadësô, mbĩ yê mo tene na mbĩ pekô tí toli ní. Bâa âlimo sô, mo tene na mbĩ toli ní taâ nzônĩ kwê tóngana sô mo lĩngbi tí tene. »* Tóngana mólengê ní azĩ yângâ hĩo pëpe, nzônĩ kodě tí pere lo ayeke sô : « *Tene na mbĩ toli sô »* (fa limo ní). Tóngana mólengê ní ahũzi tí tene toli tí âkôzo limo úse sô awe, vula âla úse tí pekô (sĩ fadësô âlimo 1 asĩ na 4 laâ atanda na gbelê tí mólengê ní). Kĩri mo sâra tóngasô ngbiii asĩ na ndâ tí toli ní kwê. Tóngana mólengê ní akâi kpô na bê tí tennengo toli ní, nzônĩ kodě tí pere lo ayeke sô : « *Nye mbênĩ ?* », « *Gue na ní* », « *Tene na mbĩ tanga ní* », « *Zĩa ě bâa, toli ní atene nye mbênĩ ?* ». Tóngana mólengê ní akâi kpô sãn tí fa atene ní hũzi toli ní awe, hũnda lo mo tene: « *Tene na mbĩ wala mo hũzi toli ní awe ?* »

Sô mólengê ní ahũzi awe, gônda lo sĩ mo hũnda na lo âhũnda tí mahngo-ndâtenne ní.

Âmbella tětĩ Täpandě tí toli.

Dutĩ na gbelê tí mólengê ní. Tene na mólengê ní mo tene : « *Bâa, âbozohmbetĩ sô 3 sô. Toli ayeke ôko na yâ tí bozohmbetĩ ôko-ôko Soro mbênĩ ôko, sĩ mbĩ tene na mo toli ní. »* Vula âlimo ní tĩtene gi mólengê ní sĩ alĩngbi tí bâa pândälimo ní na yongôro ní kwê. « *Kôzonĩ, bâa lě tí toli ní kwê. Mo leke terê tí mo awe ? Fadě mbĩ tene na mo toli ní, na pekô ní, mbĩ yeke hũnda na mo âmbênĩ hũnda.*

Vula âlimo 1 na 2. « *Toli ní atô ndânĩ ndo sô : (fa limo 1). Mbênĩ lâ, mbênĩ nyâö sô ayê ngyâ mĩngi abâa mbênĩ púpúlenge sô atĩ na ndö tí gbâ tí pěrě. Lo huru na dawâa ngbanga tí sô lo yê tí gbũ lo. Na ndembě ní sô, mbênĩ mólengê-kôlĩ sô terê tí lo anzere alohndo na gihngo-susu ayeke gã na tawâ na bâle na mabôko tí lo. Lo bâa ndo na terê tí nyâö ní sô ayeke tomba púpúlenge ní sô »*

Vula âlimo 3 na 4 (sĩ fadësô zo alĩngbi tí bâa âlimo 1 asĩ na 4) « *Púpúlenge ní ahuru hĩo akpě sĩ nyâö ní atĩ vogbô na yâ tí gbâ tĩt pěrě ní. Lo pĩka terê tí lo na sêse sĩ ngonzo asâra lo mĩngi. Mólengê-kôlĩ ní ayege ma ngangũ sĩ bâle ní alohndo na mabôko tí lo atĩ. Sô lo bâa bâle tí lo abiringi atĩ na yâ tí ngũ, lo dë kohngo : « Áeee! Bâle tí mbĩ laâ ayeke kpě kâ sô ee! ». Bê tí lo aso, sĩ lo yê tí gi lęgě tí kamâta bâle tí lo ní. Na ndembě ní sô, Nyâö ní abâa tawâ tí mólengê ní sĩ lo tene na bê tí lo atene: « Mbĩ yê tí tyâa mbênĩ susu sô. »*

Vula âlimo 5 na 6 (sĩ fadësô zo alĩngbi tí bâa âlimo 1 asĩ na 6 kwê) « *Taâ na ndembě ní sô, mólengê ní atô tí pũsu bâle ní na gĩgĩ na kekke tí yangö. Lo bâa sô nyâö ní ayeke tyâa susu ní sô pëpe. Na ndânĩ, terê tí nyâö ní anzere tí te nzerrengo susu tóngana tí sô, sĩ na mbâgě bê tí mólengê-kôlĩ ní anzere sô lo kamâta bâle tí lo awe sô.*

Toli ní ahũzi na ndo sô. »

Sô mo tene « *Toli ní ahũzi ndo sô »* awe, hũnda âhũnda tí mahngo-ndâtenne ní.

Kugbehmeke tētī Âmôlengê tī Ndeke

Surä I: Pendäkua

A. Sêyyagbe tī Toli; Sêngûngbi tī Sêyyagbe; C. Âmbupa tī sêbê (MSB)

A. Sêyyagbe tī Toli nī

		Âtäpandë tī nzönî kīriyângâ.¹¹	Mekka
A1.	Lekkengo ndo nī	Fahngo-tângo na fahngo-ndo, tgn : mbênî lâ ôko / ândö sô / anînga ândö. na yâ tī gbakô/ na yâ tī pêrehndoko/ na yâ tī zaradëen/ na yâ tī yakka/ na yâ tī dahu (da tī ândeke) / na li tī kekke	0 1 2 ¹²
<i>Mbâgëtoli 1 : Mamâ/ Ndeke (Âlêzo tī mbâgëtoli nī : mamâ ndeke na âmôlengê tī ndeke)</i>			
A2.	MSB tōngana tōndâlî.	Âmôlengê tī ndeke ayeke na ngÿâ mîngi / ayê kôbe /atoto ndâlî tī kôbe / ahûnda kôbe <Mamâ / Ndeke/ Babâ na mamâ, tgn...> <u>abâa</u> sô âmôlengê tī ndeke nī, nzara asâra âla / ayê kôbe	0 1
A3.	Bogoma	Mamâ Ndeke ayê tī mû kôbe na âmôlengê tī ndeke/ tī tyâa/ gâ na/ kamâta/ wara kôbe/ mbua (tîtene) lo + PALÎ (wara kôbe)	0 1
A4.	Tarrango-yê	Mamâ Ndeke ahuru ahön / ague ahön / agi kôbe / ayeke kamâta kôbe Mamâ Ndeke atara tî+ PALÎ (wara kôbe)	0 1
A5.	Pendäkua	Mamâ tī ndeke awara / atyâa / agâ na / akîri na kôbe / mbua /amû kôbe na âmôlengê. Âmôlengê tī ndeke awara kôbe / mbua	0 1
A6.	MSB tōngana pendâlî	Mamâ Ndeke ayeke na ngÿâ mîngi / bê tī lo adë / bê tī lo anzere. Âmôlengê tī ndeke ayeke na ngÿâ mîngi / bê tī âla adë / bê tī âla anzere / asâra ngonzo mbênî pëpe	0 1
<i>Mbâgëtoli 2 : Nyâö (Âlêzo tī mbâgëtoli nī : Nyâö na (Â)môlengê tī ndeke)</i>			
A7.	MSB tōngana tōndâlî	Nyâö <u>abâa</u> mamâ ndeke sô akpë ahön / <u>abâa</u> sô âmôlengê tī ndeke angbâ gî âla ôko, <u>abâa</u> sô kôbe ayeke daä. Nzara asâra Nyâö / lo bânza « yângâ tī nī anzere »	0 1
A8.	Bogoma	Nyâö ayê tī te / tī tyâa / tī fâa âmôlengê tī ndeke / (tîtene) lo + PALÎ (te, tyâa, fâa, wara).	0 1
A9.	Tarrango-yê	Nyâö ayeke me fadë kekke / ayeke me kekke Nyâö atara tī gbû / awra môlengê tī ndeke Nyâö ame / ahuru na nduzzu (na yâ tī kekke nī)	0 1
A10.	Pendäkua	Nyâö atyâa / awrara môlengê tī ndeke Nyâö angbâ kêtê / agâ ndurü tī tene lo+ PALÎ (tyâa, wara) fadë	0 1
A11.	Kîri pendâ na MSB	Nyâö ayeke na ngÿâ mîngi (Â)ndeke ayeke / ayeke fadë na mbeto / na toto / adë kohngo na pâsi	0 1
<i>Mbâgëtoli 3 : Mbo (Âlêzo tī mbâgëtoli nī : mbo na âmôlengê tī ndeke)</i>			

¹¹ Na yâ tī kîte wala tōngana kīriyângâ tī môlengê nī ayeke na yâ tī kugbehmbeti tī mekka sô ge sô pëpe, baa ndo na yâ tī mbettimanda nī.

¹² Kpo mekka nîgisi (0) tōngana kīriyângâ nī ayeke syonî wala ayeke daä äpe, meka 1 tōngana kīriyângâ ôko ayeke nzönî , mekka 2 tōngana a fa tângo nī na ndo nī ùse kwê.

A12.	MSB töngana töndälî.	Mbo <u>abâa</u> sô ndeke nî ayeke na bemma / <u>abâa</u> sô nyâö atyâa / awara ndeke nî. (Â)Ndeke ayeke fadë na bemma.	0 1
A13.	Bogoma	Mbo akuni pa / ayê tî kânga lëgë na nyâö nî Mbo akuni pa / ayê tî mù mabôko na / funga / sôo / zanga (â-)ndeke nî (tîtener) lo + PALÎ (kânga lëgë na, zanga, mù mabôko na)	0 1
A14.	Tarrango-yê	Mbo ayeke fadë / ayeke gbôto / ayeke do nyâö nî na sêse / pîka / dûga nyâö nî/ ayeke tyâa dambâ tî nyâö nî. Mbo atara tî + PALÎ (gbôto, do, bi na sêse) Mbo ado / agbôto / nyâö nî na sêse / pîka / dûga nyâö nî / atyâa dambâ tî nyâö nî.	0 1
A15.	Pendäkua	Mbo atomba nyâö (yongôro) / abi mbeto na yâ tî nyâö sî lo kpë / yongôro Nyâö azîa môlengê tî ndeke nî ahön / akpë ahön A sôo / a zanga (â)ndeke nî .	0 1
A16.	MSB töngana pendälî	Mbo awu nzönî na pekô nî / bê tî lo anzere mîngi / lo pîka kate (sô lo sôo / lo zanga âmôlengê tî ndeke nî sô) Nyâö asâra ngonzo / bê tî lo anzêen / bê tî lo aso syonî / lo gâ fûu / lo sâra mbeto / lo yeke na pasi / dambâ tî nyâö aso lo. (Â)ndeke awu nzönî na pekô nî / ayeke na ngyâ mîngi / ayeke na sîrriri Mamâ ndeke awu nzönî na pekô nî / ayeke na ngyâ mîngi	0 1
A17.	Gbâmekka yâ 17:		

B. Sêngûngbi tî sêyyagbe

Wuhngo tî âpândä AO	Wuhngo tî âssenge G (sân A wala O)	Wuhngo tî âpândä GA/ GO	Wuhngo tî âpândä G.AO
B1.	B2.	B3.	B4.

C. Âmbupa tî sêbê (MSB)

C1.	<p>Gbâwuhngo tî MSB na yâ tî âliko. MSB agbôngbi :</p> <p>Âmbupa sô afa sê tî bahngo-ndo na mahngo-ndo tpn. <i>bâa, mä na mê, mä na bê, mä fêen / fion ;</i></p> <p>Âmbupa sô ayeke fa sê tî yâterê tpn : <i>nzara tî ngû, nzara tî kôbe, nzêen, pâsi na bê , sohngo(terê) ;</i></p> <p>Âmbupa tî zihngo-lê na hihngango-yê tpn : <i>ngbâ finî, lêfî, lahngo;</i></p> <p>âmbupa tî sêbê tpn: <i>pâsi na bê, kotta ngyâ,,nzerrengo bê, ngonzo, bê na nduzzu, mawa na bê, mbeto, kpë terê, pîka kate,, na mimîi bê (bâa terê töngana) na sîrriri, terê tî nî anzere, li tî nî ahuru;</i></p> <p>Âpalî tî bibê tpn : <i>yê ,, bâza, hînga, girisa, kuni pa, mä bê, yegema, wara/sâra pialökua ;</i></p> <p>Âpalî tî sêhndayanga / tî tennengo-tenne tpn : <i>tene, îri, dë kohngo, sûku, hûnda.</i></p>
-----	--

Surä II. Mahngo-ndâtenne

		Âtäpandë tî nzönî kîriyângâ.	Âtäpandë tî syonî kîriyângâ	Mekka
0	Toli nî anzere na mo ?	Hûnda tî gbahngbango-tenne, a meka nî pëpe		
D1.	Ngbanga tî nye sî Mamâ ndeke akpë ahön ? (fa âlimo 1 na 2) (Mbâgëtoli 1 : Bogoma / Mû MSB töngana töndâlî	Lo yê tî wara / tî gâ na kôbe / âmbua na âmôlengê tî ndeke / (tîtene) lo + PALÎ (bata) na âmôlengê tî ndeke nî. Nzara ayeke sâra âmôlengê tî ndeke.	Lo yeke gue tî lo / lo yeke gue na kua. Lo yeke gue tî gi babâ. Lo yeke sâra mbeto / lo yeke na mbeto.	0 1
D2.	Bê tî âmôlengê tî ndeke nî ayeke töngana nye ? (fa limo 1) MSB töngana töndâlî.	Ayeke syonî / na nzara Âla yê kôbe	Ayeke nzönî / asâra yê äpe / ayeke na ngyâ mîngi / ayegema / abâa töngana âla ngbâ âla ôko / asâra mbeto / awara mbeto	0 1
D3.	(Hûnda D3 gi töngana môlengê nî akîri yângâ na lêgê nî me sân tî fa (ndâ nî / ngbanga nî) na D2. Töngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D2, mû na lo mekka ôko na D3 sî mo gue na huzzu na D4.) Ngbanga tî nye mo bâa mo tene âmôlengê tî ndeke nî ayeke na pâsi na bê / ayeke na nzara, tgn ? ¹³	Âla zî yângâ tî âla kotta / tî hûnda na kôbe Âla yeke dë kohngo "Ë yê kôbe / Nzara ayeke sâra ë". Mamâ ague tî gi kôbe / akîri na mbua tî mû na âla tî te. Nzara ayeke sâra âmôlengê tî ndeke lâkwê (tî tâkâ pa nî)	Âla yeke na ngyâ mîngi / yeke hë byâ / Âla yê tî gâ na terê tî mamâ tî âla / Âla sâra mbeto tî nyâö nî / âla sâra mbeto ngbanga tî sô âla bâa nyâö nî / Bê tî âla apîka ngangü / Âla sâra mbeto ngbanga tî sô mamâ tî âla ahön ayo na âla	0 1
D4.	Nyâö ame kekke ngbanga tî nye ? (fa limo 3) (Mbâgëtoli 2 : Bogoma)	Lo yê tî gbû / fâa / te âmôlengê tî ndeke / Lo yê tî mû âmôlengê tî ndeke (tîtene) nî + PALÎ (wara, fâa, te) mbênî / (â)môlengê tî ndeke nî. Lo lîngbi tî kânga bê na terê tî âmôlengê tî ndeke nî äpe / lo kamâta passa sô mamâ tî ndeke nî ahön / yongôro awe sô. Ânyâö ayê ka mîngi tî te / tî tyâa ândeke (tî tâpâ pa nî)	Tî sâra ngyâ na âmôlengê tî ndeke	0 1
D5.	Bê ti nyâö nî ayeke töngana nye ? (fa limo 5-6) MSB töngana pendâlî	Ayeke syonî / (kpô) na nzara / na ngonzo / agâ fûu / na pâsi na bê / na mbeto / na sohngo bê / bubba / na sesêe bê	Ayeke nzönî / sêngê / na ngyâ / na welle / na lorro	0 1

¹³ Sâra kua na MSB sô môlengê nî atua nî na kirringo yângâ na D2.

D6.	<i>(Hûnda D6 gi tǒngana mǒlengê nî akîri yângâ na lêgê nî me sân tí fa (ndâ nî/ ngbanga nî) na D5. Tǒngana lo fa nzõnî ndâ nî na yâ tí D5, mú na lo mekka ôko na D6 sî mo gue na huzzu na D7.)</i> Ngbanga tí nye mo bâa mo tene nyâö nî ayeke na pâsi na bê / ayeke na nzara, tgn... ? ¹⁴	Lo wara âmôlengê tí ndeke nî pèpe / lo tía tí warrango-âla Lo yeke na mbeto / lo kpè mbeto tí mbo. Mbo nî ayeke dûga / pîka / tomba lo / gbôto / te dambâ tí nyâö nî. <i>Tǒngana kîriyângâ na D5 ayeke “syonî / na ngonzo”, kîriyângâ na D6 alîngbi tí dutî : angbâ na nzara</i>	Bê na ngyâ / na sarrango-nyâ / atö tí huru / wala akpa tǒngana sô. Mbo amû kôbe tí nyâö nî / Mbo ayê tí te nyâö nî. Mbî hînga äpe.	0 1
D7.	Mbo atyâa dambâ tí nyâö nî ngbanga tí nye ? <i>(fa limo 5)</i> (Mbâgétoli 3 : Bogoma)	Lo kuni pa / yê tí sôo / tí zanga / tí mú mabôko / tí funga ândeke nî Lo kuni pa / lo yê tí kânga lêgê na nyâö / tí sâra sî nyâö nî azîa ândeke nî âla hön (títene) lo + PALÎ (sôo, zanga, mú mabôko na, funga) Tǒngasô sî lo te / fâa / sâra syonî na ândeke nî pèpe.	Lo yê tí te ndeke nî lo-mvenî / Lo yê tí te nyâö nî / tí sâra ngyâ na nyâö nî Âmbo ake / ayê ânyâö pèpe (tí tâkâ pa nî)	0 1
D8.	Âdu fadê mbo nî abâa âmôlengê tí ndeke nî, kâ bê tí mbo nî âdu tǒngana nye ? <i>(fa limo 6)</i> MSB tǒngana pendâlî.	Ayeke nzõnî / sêngê / na ngyâ mîngi / ayâpu awe / anzere / adê awe / lo pîka kate / ayê tí mú mabôko. Tǒnganaa wafuhnga / walombê Lo yê tí funga âla.	Ayeke syonî/ na ngonzo / syonî / na sesêe bê / na pâsi na bê / bubba / na nzara. "Fôko mbî wara nyâö nî"	0 1
D9.	<i>(Hûnda D9 gi tǒngana mǒlengê nî akîri yângâ na lêgê nî me sân tí fa (ndâ nî/ ngbanga nî) na D8. Tǒngana lo fa nzõnî ndâ nî na yâ tí D8, mú na lo mekka ôko na D9 sî mo gue na huzzu na D10.)</i> Nye laâ afa na mo atene bê tí mbo nî ayeke nzõni / anzere / ayeke na ngyâ / adê awe tgn.... ? ¹⁵	Lo kânga lêgê na nyâö / lo wara / lo wara fadê nyâö nî na gîgî kâ. Lo sôo / lo zanga / lo mú mabôko na ândeke nî. Lo bâa sô ândeke nî ayeke nzonî / na ngyâ / awara syonî pèpe Fadêsô nyâö nî ayeke kîri mbênî pèpe	Lo yeke hê ngyâ / lo kpa tǒngana nî Lo wara fadê nyâö ni pèpe Lo yê fadê tí te ândeke nî lo-mvenî Lo sâra ngonzo na terê tí nyâö nî	0 1
D10.	Zo wa laâ mamâ tí ndeke nî ayê lo ahön mbâ, nyâö nî wala mbo nî ? Ngbanga tí nye ?	Mbo nî – fa ngâ mbênî ndâ nî ôko ngâ sî,, (lo sôo / lo mú mabôko na mǒlengê tí ndeke / lo tomba nyâö nî yongôro / lo fa nzõnî bê na ândeke)	Nyâö / Mbî hînga äpe / mbênî kîriyângâ sô akpa yê äpe.	0 1
D11.	Gbâmekka yâ 10:			

¹⁴ Sâra kua na MSB sô mǒlengê nî asoro nî na kiringo yângâ na D5.

¹⁵ Sâra kua na MSB sô mǒlengê nî asoro nî na kiringo yângâ na D8.

Pumbâ tětî âmôlengê tî Ngäsa

Tennengo-toli / Tennengo-pekôtoli / Täpandë tî toli

Irri tî môlengê nî _____
Kâpä tî duhngo-lo : _____
Kâpä tî wessengo-lo : _____
Wuhngo nze tî wesse nî : _____
Wâli/Kôli : _____
Irri tî wawesse nî : _____
Mahngo tennengo-Y2 (fânî na nze) : _____
Kâpä tî lihngo na likôlo-mâpa: _____
Irri tî likôlo-mâpa nî: _____

Kêba tî tanda âbozohmbeti nî kwê na ndö tî mêzä awe sî mo tö ndâ tî tarrango-yê nî :
Leke masîni tî muhngo-gô nî ndurü kôzonî sî mo sunga kâpäkua nî. Tö ndâ tî suhngango-
nî (muhngo-gô na muhngo-limo) kôzo nî sî agbangba.

Gbahngbango nî

Täpandë nî, hûnda mo tene : *Zo wa laâ ayeke nzönî fombâ tî mo ahön âtanga nî kwê ?
Nye laâ mo yê mîngi tî bâa na talâtu ? Mo yê tî tene toli mîngi ? Mo yê tî mä toli mîngi ?*

Âmbella tî kua nî

Âmbella tětî Tennengo-toli

Dutî na gbelê tî môlengê nî. Tene na môlengê nî mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô.
Toli ayeke ôko na yâ tî bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, mo tene na mbî toli nî.* »
Vula âlimo nî tîtene gî môlengê nî sî alîngbi tî bâa pândälimo nî na yongôro nî kwê.
« *Kôzonî, bâa lê tî toli nî kwê. Mo leke terê tî mo awe ?* »

Vula âkôzo limo nî 2. Sî mo tene na môlengê nî mo tene : « *Mbî yê mo sî mo tene tli nî.
Bâa âlimo nî, mo tene na mbî toli nî pendere tîngana sô mo lîngbi tî tene.* » Tîngana
môlengê nî azî yângâ hîo pépe, nzönî kodë tî pere lo ayeke sô : « *Tene na mbî toli nî'* (fa
limo nî). Tîngana môlengê nî ahûnzi tî tene toli tî âkôzo limo 2 sô awe, vula âla ûse tî
pekô (sî fadësô zo alîngbi tî bâa âlimo 1 asî na 4). Kîri mo sâra tîngasô ngbiii asî na ndâ
tî toli nî. Tîngana môlengê nî akâi kpô na bê tî tennengo toli nî, mo lîngbi tî pere lo mo
tene : « *Gue na nî ma :* », « *Tene na mbî tanga nî* », « *Nye laâ asî mbênî na yâ tî toli
nî ?* »

Sô môlengê nî ahûnzi awe, gônda lo sî mo hûnda na lo âhûnda tî mahngo-ndâtenne nî.

Âhmbella tětî Tennengo-pekôtoli.

Dutî na gbelê tî môlengê nî. Tene na môlengê nî mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô.
Toli ayeke ôko na yâ tî bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, sî mbî tene na mo toli nî.* »
Vula âlimo nî tîtene gî môlengê nî sî alîngbi tî bâa pândälimo nî na yongôro nî kwê.
« *Kôzonî, bâa lê tî toli nî kwê. Mo leke terê tî mo awe ? Fadë mbî tene na mo toli nî sî mo
kîri mo tene pekô nî na mbî.* »

Vula âlimo 1 na 2. « *Toli nî atö ndânî ndo sô :* (fa limo 1). *Mbênî lâ, mbênî nyäö sô ayé
ngyâ mîngi abâa mbênî pûpûlengê sô atî na ndö tî gbâ tî péré. Lo huru na dawäa ngbanga*

tí sô lo yê tí gbú lo. Na ndembë ní sô, mbênî môlengê-kôlî sô terê tí lo anzere alohndo na gihngo-susu ayeke gã na tawâ na bâle na mabôko tí lo. Lo bâa ndo na terê tí nyâö ní sô ayeke tomba púpúlengé ní sô »

Vula âlimo 3 na 4 (sî fadësô zo alîngbi tí bâa âlimo 1 asî na 4) « *Púpúlengé ní ahuru hîo akpë sî nyâö ní atî vogbô na yâ tí gbâ tî pêrê ní. Lo pîka terê tí lo na sêse sî ngonzo asâra lo mîngi. Môlengê-kôlî ní ayege ma ngangû sî bâle ní alohndo na mabôko tí lo atî. Sô lo bâa bâle tí lo abiringi atî na yâ tí ngû, lo dë kohngo : « Âeee! Bâle tí mbî laâ ayeke kpë kâ sô ee! ». Bê tí lo aso, sî lo yê tí gi lëgë tí kamâta bâle tí lo ní. Na ndembë ní sô, Nyâö ní abâa tawâ tí môlengê ní sî lo tene na bê tí lo atene: « Mbî yê tí tyâa mbênî susu sô. »*

Vula âlimo 5 na 6 (sî fadësô zo alîngbi tí bâa âlimo 1 asî na 6 kwê) « *Taâ na ndembë ní sô, môlengê ní atô tí pûsu bâle ní na gîgî na kekke tí yangö. Lo bâa sô nyâö ní ayeke tyâa susu ní sô pëpe. Na ndânî, terê tí nyâö ní anzere tí te nzerrengo susu tóngana tí sô, sî na mbâgë bê tí môlengê-kôlî ní anzere sô lo kamâta bâle tí lo awe sô.*

Toli ní ahûnzi na ndo sô. »

Vula âlimo ní tîtene gî môlengê ní sî abâa âkôzo limo ní 2. Tene na môlengê ní mo tene : « *Fadësô, mbî yê mo tene na mbî pekô tí toli ní. Bâa âlimo sô, mo tene na mbî toli ní taâ nzônî kwê tóngana sô mo lîngbi tí tene. »* Tóngana môlengê ní azî yângâ hîo pëpe, nzônî kodë tí pere lo ayeke sô : « *Tene na mbî toli sô* » (fa limo ní). Tóngana môlengê ní ahûnzi tí tene toli tí âkôzo limo ûse sô awe, vula âla ûse tí pekô (sî fadësô âlimo 1 asî na 4 laâ atanda na gbelê tí môlengê ní). Kîri mo sâra tóngasô ngbiii asî na ndâ tí toli ní kwê. Tóngana môlengê ní akâi kpô na bê tí tennengo toli ní, nzônî kodë tí pere lo ayeke sô : « *Nye mbênî ?* », « *Gue na ní* », « *Tene na mbî tanga ní* », « *Zîa ë bâa, toli ní atene nye mbênî ?* ». Tóngana môlengê ní akâi kpô sân tí fa atene ní hûnzi toli ní awe, hûnda lo mo tene: « *Tene na mbî wala mo hûnzi toli ní awe ?* »

Sô môlengê ní ahûnzi awe, gônda lo sî mo hûnda na lo âhûnda tí mahngo-ndâtenne ní.

Âmbella têtî Täpandë tí toli.

Dutî na gbelê tí môlengê ní. Tene na môlengê ní mo tene : « *Bâa, âbozohmbeti sô 3 sô. Toli ayeke ôko na yâ tí bozohmbeti ôko-ôko Soro mbênî ôko, sî mbî tene na mo toli ní. »* Vula âlimo ní tîtene gî môlengê ní sî alîngbi tí bâa pândâlimo ní na yongôro ní kwê. « *Kôzonî, bâa lê tí toli ní kwê. Mo leke terê tí mo awe ? Fadë mbî tene na mo toli ní, na pekô ní, mbî yeke hûnda na mo âmbênî hûnda.*

Vula âlimo 1 na 2. « *Toli ní atô ndânî ndo sô : (fa limo 1). Mbênî lâ, mbênî nyâö sô ayé nygâ mîngi abâa mbênî púpúlengé sô atî na ndö tí gbâ tí pêrê. Lo huru na dawâa ngbanga tí sô lo yê tí gbú lo. Na ndembë ní sô, mbênî môlengê-kôlî sô terê tí lo anzere alohndo na gihngo-susu ayeke gã na tawâ na bâle na mabôko tí lo. Lo bâa ndo na terê tí nyâö ní sô ayeke tomba púpúlengé ní sô »*

Vula âlimo 3 na 4 (sî fadësô zo alîngbi tí bâa âlimo 1 asî na 4) « *Púpúlengé ní ahuru hîo akpë sî nyâö ní atî vogbô na yâ tí gbâ tî pêrê ní. Lo pîka terê tí lo na sêse sî ngonzo asâra lo mîngi. Môlengê-kôlî ní ayege ma ngangû sî bâle ní alohndo na mabôko tí lo atî. Sô lo bâa bâle tí lo abiringi atî na yâ tí ngû, lo dë kohngo : « Âeee! Bâle tí mbî laâ ayeke kpë kâ sô ee! ». Bê tí lo aso, sî lo yê tí gi lëgë tí kamâta bâle tí lo ní. Na ndembë ní sô, Nyâö ní abâa tawâ tí môlengê ní sî lo tene na bê tí lo atene: « Mbî yê tí tyâa mbênî susu sô. »*

Vula âlimo 5 na 6 (sî fadësô zo alîngbi tí bâa âlimo 1 asî na 6 kwê) « *Taâ na ndembë ní sô, môlengê ní atô tí pûsu bâle ní na gîgî na kekke tí yangö. Lo bâa sô nyâö ní ayeke tyâa susu ní sô pëpe. Na ndânî, terê tí nyâö ní anzere tí te nzerrengo susu tóngana tí sô, sî na mbâgë bê tí môlengê-kôlî ní anzere sô lo kamâta bâle tí lo awe sô.*

Toli ní ahûnzi na ndo sô. »

Sô mo tene « *Toli ní ahûnzi ndo sô* » awe, hûnda âhûnda tí mahngo-ndâtenne ní.

Kugbehmeke tètí àmòlengê tî Ngäsa

Surä I. Pendäkua

A. Sêyyagbe tî Toli; B. Sêngûngbi tî Sêyyagbe; C. Âmbupa tî sêbê (MSB)

A. Sêyyagbe tî Toli nî

		Âtäpandë tî nzönî kîriyângâ.¹⁶	Mekka
A1.	Lekkengo ndo nî	Fahngo-tângo na fahngo-ndo, tôngana : mbênî lâ ôko / ândö sô / anînga ândö... na yâ tî gbakô / na yâ tî pêrehndoko/ na yâ tî yakka/ na terê tî kalambo/ na kalambo / na lehnde	0 1 2 ¹⁷
<i>Mbâgëtoli 1 : Mamâ / Ngäsa (Âlêzo tî mbâgëtoli nî: môlengê tî ngäsa na Mamâ ngäsa / ngäsa)</i>			
A2.	MSB tôngana töndâlî.	Môlengê tî ngäsa asâra mbeto / ayeke na bemma / abezôa tî wara mabôko / atoto (tîtene a mû na lo mabôko) / aîri mamâ nî. <Mamâ / Ngäsa / Babâ na mamâ, tgn..> <u>abâa</u> sô môlengê tî ngäsa asâra mbeto / ayeke na bemma / ayeke li ngû / alîngbi tî sa ngû pèpe <Mamâ/ Môlengê tî ngäsa/ Babâ na mamâ, tgn..> bê tî lo ayeke na nduzzu ndâli tî môlengê tî ngäsa sô ayeke na yâ tî ngû.	0 1
A3.	Bogoma	Mamâ ngäsa ayê fadë tî mû mabôko na môlengê tî ngäsa nî / tî sôo / tî zanga môlengê nî / tî pûsu môlengê nî na gîgî yamba na ngû nî/ tî sîgî môlengê nî na gîgî yamba na ngû nî (tîtene) lo + PALÎ(zanga,mû mabôko na) môlengê nî.	0 1
A4.	Tarrango-yê	Mamâ ngäsa akpë lorro/ ague na yâ tî ngû Mamâ ngäsa ayeke pûsu/ ayeke mû mabôko Mamâ ngäsa atara tî + PALÎ (mû mabôko, pûsu)	0 1
A5.	Pendäkua	Mamâ ngäsa apûsu môlengê nî tî sigî na lo yamba na ngû / asôo / azanga/ lo mû mabôko na môlengê nî tî sigî na lo. A sôo Môlengê tî ngäsa / a sigî na lo na yâ tî ngû nî.	0 1
A6.	Kîri pendâ na MSB	Mamâ ngäsa ayeke na ngyâ mîngi/ bê tî lo adë Terê tî Môlengê tî ngäsa ayâpu/ bê tî lo adë/ ayeke na ngyâ/ anzere/ asâra mbeto mbênî pèpe	0 1
<i>Mbâgëtoli 2 : Nzâkwâ (Âlêzo tî mbâgëtoli nî :Nzâkwâ na môlengê tî ngäsa)</i>			
A7.	MSB tôngana passema tî tohngo- ndânî.	Nzâkwâ <u>abâa</u> mamâ ngäsa ayeke bâa ndo na mbâgê ndê/ <u>abâa</u> sô môlengê tî ngäsa angbâ lo ôko / <u>abâa</u> sô kôbe laâ. Nzara ayeke sâra Nzâkwâ / lo bânza sô ngû tî yângâ tî lo agâ.	0 1
A8.	Bogoma	Nzâkwâ ayê tî te yê / tî tyâa/ tî fâa môlengê tî ngäsa (tîtene) lo + PALÎ (te, tyâa, wara, fâa) lo.	0 1
A9.	Tarrango-yê	Nzâkwâ ahuru na nduzzu / na gîgî / ahuru na terê tî môlengê tî ngäsa nî	0 1

¹⁶ Na yâ tî kîte wala tôngana kîriyângâ tî môlengê nî ayeke na yâ tî kugbehmbeti tî mekka sô ge sô pèpe, bâa ndo na yâ tî mbettimanda nî.

¹⁷ Kpo mekka nîgîsi tôngana kîriyângâ nî ayeke syonî wala ayeke daä äpe, meka 1 tôngana kîriyângâ ôko ayeke nzönî, mekka 2 tôngana a fa tângo na ndo ûse kwê.

		Nzâkwâ atara tî kamâta / gbû / tyâa môlengê tî ngäsa nî	
A10.	Pendäkua	Nzâkwâ awara / agbû / atyâa môlengê tî ngäsa nî Nzâkwâ angbâ kêtê /agä ndurü tî tene lo+ PALÎ (wara, tyâa) fadê	0 1
A11.	MSB töngana pendälî	Nzâkwâ ayeke na ngyâ mîngi Môlengê tî ngäsa asâra mbeto / ayeke toto/ ayeke dë kohngo na pâsi	0 1
<i>Mbâgëtoli 3 : Ndeke (Âlêzo tî mbâgëtoli nî : ndeke, nzâkwâ na môlengê tî ngäsa)</i>			
A12.	MSB töngana passema tî töndälî.	<Ndeke, Kaâkaâ, tgn...> <u>abâa</u> sô ngäsa ayeke na bemma / <u>abâa</u> sô nzâkwâ atyâa / agbû ngäsa nî Môlengê tî ngäsa ayeke na bemma	0 1
A13.	Bogoma	Ndeke akuni pa / ayê tî kânga lêgê na nzâkwâ Ndeke akuni pa / ayê tî mû mabôko na / funga / sôo / môlengê tî ngäsa nî (tîtener) lo + PALÎ (kânga lêgê na, zanga, mû mabôko na)	0 1
A14.	Tarrango-yê	Ndeke ayeke / dë / gbôto dambâ tî nzâkwâ nî / nzâkwâ nî Ndeke adê / agbôto / akamâta dambâ tî nzâkwâ nî / adûga nzâkwâ nî Ndeke atara tî + PALÎ (tomba nzâkwâ nî yongôro)	0 1
A15.	Pendäkua	Ndeke atomba nzâkwâ nî (yongôro)/ abi mbeto na yâ tî nzâkwâ nî tî tomba lo / yongôro Nzâkwâ azîa môlengê tî ngäsa nî ahön / akpê ahön Môlengê tî ngäsa asôo kwâ / a zanga lo	0 1
A16.	Kîri pendâ na MSB	Ndeke bê tî lo ayâpu / bê tî lo anzere mîngi / apîka kate (sô lo sôo / lo zanga âmôlengê tî ngäsa nî sô) Nzâkwâ asâra ngonzo / bê tî lo asêe / bê tî lo aso syonî / lo gâ fûu / lo sâra mbeto / lo yeke na pâsi / dambâ tî nzâkwâ aso lo Bê tî Âmôlengê tî ngäsa ayâpu / bê tî âla ayeke na ngyâ mîngi/ âla yeke na sîrriri Mamâ ngäsa bê tî lo ayâpu/ ayeke na ngyâ mîngi	0 1
A17.	Gbâmekka yâ 17:		

B. Sêngûngbi tî sêyyagbe

Wuhngo tî âpândä AO	Wuhngo tî âssenge G (sân A wala O)	Wuhngo tî âpândä GA/ GO	Wuhngo tî âpândä G.AO
B1.	B2.	B3.	B4.

C. Âmbupa tî sê tî bê (MSB)

C1.	<p>Gbâwuhngo tî MSB na yâ tî âliko MSB agbôngbi</p> <p>Âmbupa sô afa sê tî bahngo-ndo na mahngo-ndo tpn : <i>bâa, mă na mē, mă na bê, mă fēen</i> ;</p> <p>Âmbupa sô ayeke fa sê tî yâterê tpn. <i>nzara tî ngû, nzara tî kôbe, nzēen, pâsi na bê , sohngo(terê)</i> ;</p> <p>Âmbupa tî zihngo-lê na hihngango-yê tpn : <i>ngbâ finî, lêfî, lahngo</i>;</p> <p>Âmbupa tî sêbê tpn: <i>pâsi na bê, kotta ngyâ,,nzerrengo bê, ngonzo, bê na nduzzu, mawa na bê, mbeto, kpě terê, pîka kate,, na mimîi bê (bâa terê tōngana) na sîrriri, terê tî nî anzere, li tî nî ahuru</i>;</p> <p>Âpalî tî bibê tpn : <i>yê ,, bânza, hînga, girisa, kuni pa, mă bê, yegema, wara / sâra pialökua</i> ;</p> <p>Âpalî tî sêhndayanga / tî tennengo-tenne tpn : <i>tene, îri, dē kohngo, sûku, hûnda.</i></p>
-----	---

Surä II. Mahngo-ndâtenne

		Âtäpandë tî nzönî kîriyângâ.	Âtäpandë tî syonî kîriyângâ.	Mekkaa
0	Toli nî anzere na mo ?	Hûnda tî gbangba-tenne, a meka nî pëpe		
D1.	Ndâli tî nye sî mamâ ngäsa agwe na yâ tî ngû ? <i>(Fa âlimo 1-2)</i> (Mbâgëtoli 1 : Bogoma / MSB töngana töndâlî)	Lo yê tî kamâta / tî sôo / tî mû mabôko na / tî zanga môlengê tî ngäsa tîtene) lo + PALÎ (mû mabôko na, sôo, zanga,) môlengê tî ngäsa nî. Bê tî lo na nduzzu ndâli tî môlengê tî ngäsa nî. Môlengê tî ngäsa nî ayeke toto. lo hûnda mabôko / lo yeke na yâ tî bemma / lo yeke na mbeto	lo yeke sa ngû / lo yeke sâra ngyâ / lo yê tî sukûla ngû / lo yê tî sukûla môlengê tî ngäsa nî / lo yê sî terê tî lo adê. lo yê tî nyön ngû	0 1
D2.	Bê tî môlengê tî ngäsa nî ayeke töngana nye ? <i>(fa môlengê tî ngäsa nî na yâ tî ngû, limo 1)</i> MSB töngana töndâlî.	Ayek syonî/ na mbeto / na bemma / na kotta mbeto / Lo yê sî a zanga lo	Lo yeke nzönî / sêngê / na ngyâ / na welle / na kotta dê / pupu aya lo pendere / dê asâra lo / nzara asâra lo / nzara tî ngû asâra lo / lo bâa terê tî abibila / avuru / ayeke bubba.	0 1
D3.	<i>(Hûnda D3 gî töngana môlengê nî akîri yângâ na lêgê nî me sân tî fa (ndâ nî/ ngbanga nî) na D2. Töngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D2, mû na lo mekka ôko na D3 sî mo gue na huzzu na D4.)</i> Ngbanga tî nye mo bâa mo tene môlengê tî ngäsa nî ayeke na pâsi na bê / ayeke na mbeto / ayeke na bemma, tgn. ? ¹⁸	Lo tî na yâ tî ngû / lo lîngbi tî sîgî a yâ tî ngû nî pëpe / lo lîngbi tî sa ngû pëpe. Lo yeke dê kohngo / lo yeke toto ngangü « Âla edêe mbî, Mbî 'ke lî ngû! ». Âkkete âmôlengê alîngbi tî sa ngû pëpe (ndâtenne kwêzu)	Ngbanga tî sô Nzara asâra lo / nzara tî ngû asâra lo / lo yeke sa ngû / lo yeke sâra ngyâ na yâ tî ngû / a ke na lo tî lutti kâ	0 1
D4.	Ngbanga tî nye sî Nzâkwâ ahuru / ahuru na huzzu ? <i>(fa limo 3)</i> (Mbâgëtoli 2: Bogoma)	Lo yê tî gbû / fâa / te môlengê tî ngäsa nî / Lo yê môlengê tî ngäsa nî (tîtene) nî + PALÎ(wara, fâa, te) mbênî / môlengê tî ngäsa / nî. Lo lîngbi tî kânga bê tenne tî môlengê tî ngäsa nî pëpe/ lo mû passa sô mamâ ni ayeke bâa ndo pëpe/angbâ yongôro	Tî sâra ngyâ na âmôlengê tî ngäsa	0 1

¹⁸ Sâra kua na IST sô môlengê nî atua nî na kiringo yângâ na D2.

		Ânzâkwâ ayê ka tî te (âmôlengê) tî ngäsa (ndâtenne kwêzu)		
D5.	Bâtî nzâkwâ nî ayeke tòngana nye? (fa âlimo 5-6) Kîri pendâ na MSB	Syonî/ (kpô) na nzara/ na ngonzo/ fûu/na pâsi na bê/ na mbeto/ na sohngo bê/ bubba/ na sehngo bê	Nzönî/sêngê/na ngyâ/na welle/ na lorro	0 1
D6.	(Hûnda D6 gi tòngana môlengê nî akîri yângâ na lêgê nî me sân tî fa (ndâ nî/ ngbanga nî) na D5. Tòngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D5, mû na lo mekka ôko na D6 si mo gue na huzzu na D7.) Ngbanga tî nye mo bâa mo tene nyâö nî ayeke na pâsi na bê / ayeke na nzara, tgn..? ¹⁹	Lo wara âmôlengê tî ndeke nî pèpe / lo tîa tî warrango-âla Lo yeke na beto/ lo kpè meto tî ndeke Ndeke ayeke/ iayeke dûga/ dè/ tomba lo/ ayeke dè dambâ tî nzâkwâ nî Tòngana kîriyângâ na D5 ayeke "syonî/na ngonzo", kîriyângâ na D6 alîngbi tî dutî : angbâ na nzara	Nzâkwâ ayeke kpè yongôro/ lo kpa tòngana nî Ndeke-abâa-sê ngäsa ayeke na bemma Ndeke amû kôbe tî nzâkwâ. Ndeke ayê tî te nzâkwâ nî. Mbî hînga äpe	0 1
D7.	Ndeke adë dambâ tî nzâkwâ ngbanga tî nye ? (fa limo 5) (Mbâgétoli 3 : Bogoma)	Lo kuni pa / lo yê tî sôo / tî zanga / tî mû mabôko / tî funga môlengê tî ngäsa nî Lo kuni pa / lo yê tî kânga lêgê na nzâkwâ / tî sâra si nzâkwâ nî azîa ngäsa nî ahôn (Tîtene) lo + PALÎ (sôo, zanga, mû mabôko na) Tôngasô si lo te / fâa / asâra syonî na ngäsa nî pèpe.	Lo yê fadë tî te ngäsa nî lo-mvenî Lo yê fadë tî te nzâkwâ nî. Tî sâra ngyâ na nzâkwâ nî Ândeke ake / ayê ânzâkwâ pèpe (tî tâkâ pa nî)	0 1
D8.	Âdu fadë ndeke nî abâa ângäsa nî, kâ bê tî ndeke nî âdu tòngana nye ? (fa limo 6) MSB tòngana pendâlî	Nzönî/sêngê/na ngyâ mîngi/ayâpu awe/ anzere/ adëawe/apîka kate/ ayê tî mû mabôko Tòngana mbênî wafuhngango-zo/ walombë Lo yê tî funga âla.	Ayeke syonî / na ngonzo / fûu / na pâsi na bê / atî bubba / na nzara « Fôko mbî kamâta nzâkwâ nî »	0 1
D9.	(Hûnda D9 gi tòngana môlengê nî akîri yângâ na lêgê nî me sân tî fa (ndâ nî / ngbanga nî) na D8. Tòngana lo fa nzönî ndâ nî na yâ tî D8, mû na lo mekka ôko na D9 si mo gue na huzzu na D10.)	Lo kânga lêgê na nzâkwâ / lo tomba / lo tomba fadë nzâkwâ nî na gîgî. Lo sôo / lo zanga / lo mû mabôko na ngäsa nî Lo bâa sô ângäsa nî ayeke na sirri / na ngyâ/ awara syonî pèpe Fadësô nzâkwâ nî ayeke kîri mbênî pèpe	Lo yeke hë ngyâ/lo kpa tòngana Lo wara fadë nzâkwâ ni pèpe Lo yê tî te môlengê tî ngäsa nî lo-mvenî Lo sâra ngonzo na terê tî nzâkwâ nî	0 1

¹⁹ Sâra kua na MSB sô môlengê nî asoro nî na kirringo yângâ na D5.

	Nye laâ afa na mo atene bê tí ndeke ní ayeke nzöni / ayeke sêngê / ayeke na ngýâ tgn...? ²⁰			
D10.	Zo wa laâ mamâ tí ngäsa ní ayê lo ahön mbâ, nzâkwâ ní wala ndeke ní ? Ngbanga tí nye ?	Ndeke ní – fa ngâ mbênî ndâ ní ôko ngâ sî : (lo sô/ lo mú mabôko na môlengê tí ngäsa / lo tomba nzâkwâ ní yongôro / lo fa nzönî bê na ângäsa)	Nzâkwâ / Mbî hînga äpe / mbênî kîriyângâ sô akpa yê äpe.	0 1
D11.	Gbâmekka yâ 10:			

²⁰ Sâra kua na MSB sô môlengê ní asor ní na kirringo yângâ na D8.

Âhûnda tî Gundâlö nî

1. Irri tî môlengê nî (kôzo nî na indângbâ nî) _____

2. Kâpä tî duhngo-lo _____

3. Môlengê tî mo ayeke gue ka na likôlo-mâpa / ndo tî bata-bebêe na kotta lâ / dambetti ?

☐ lin, na likôlo-mâpa. alohndo na (nze, ngû) _____	☐ lin, na dambetti._ alohndo na (nze, ngû) _____
☐ Ên-en Âdu iin, marä tî likôlo-mâpa wa ?	☐ Ên-en Âdu iin, marä tî dambetti wa ?
☐ Sô a yeke manda yângâ ûse daä	☐ Sô a yeke manda yângâ ûse daä
☐ Tî yângâ ôko sô Y1 = kôzo yângâ tî môlengê nî.	☐ Tî yângâ ôko sô Y1 = kôzo yângâ tî môlengê nî.
☐ Tî yângâ ôko sô Y2 = ûse yângâ tî môlengê nî.	☐ Tî yângâ ôko sô Y2 = ûse yângâ tî môlengê nî.
☐ Mbênî ndê, marä tî mbênî ndê wa ? _____	☐ Mbênî ndê, marä tî mbênî ndê wa ? _____

4. A dü môlengê tî mo na koddoro wa ?

☐ Na koddoro tî Y1, Sô wa ? _____	☐ Na koddoro tî Y2, Sô wa ? _____	☐ Na mbênî koddoro ndê ? _____

5. Dipîi lâwa laâ môlengê tî mo aduti na yâ tî koddoro tî Y2 nî sô ? _____ (ngû, nze).

6. Sêmolongö tî duhngo môlengê nî

☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ Sû nomoro nî _____
			☐

7. Môlengê tî âla ayeke na ngû ôke sô lo tene tenne kpâa?

Ngû _____ na nze _____

8. Mo gi bê tî mo mbênî lâ ôko ndâli tî tennengo-tenne tî môlengê tî mo awe?

☐ Ên-en	☐ lin, ndâli tî nye mbîrrimbiri ? _____

9. Mbênî zo na yâ tî sewwa tî mo awara pâsi tî tennengo-tenne awe?

☐ Ên-en	☐ lin, zo wa mbîrrimbiri ? _____ tpn : babâ, mamâ, (â)itâ.

10. Môlengê tî mo awara lâ ôko pâsi tî mahngo-tenne awe ?

Mahngo-tenne nzpnî pëpe	Sahnzo na mê fânî mîngi
☐ Ên-en	☐ Ên-en
☐ lin	☐ lin, fânî ôke ? _____
	☐ kûtumê (pepemê)

11. Na bahngo-ndo tî mo, môlengê tî mo amä ndo kwê nzönî ?

☐ Ên-en	☐ lin

12. Sango tí âbabâ na mamâ

	Fa kôzo yângâ tí mo (Y1)	Fa ûse yângâ tí mo (Y2)	Fa âhmbeni yângâ sô mo yeke tene	Mo nînga tângo ôke na yâ tí koddoro XX.	Mo manda mbetti asî na ndoto wa?	Kusâra tí mo
Mamâ / Sewwa 1						
Babâ / Sewwa 2						

13. Yângâ wa laâ mo yeke tene ka na môlengê tí mo ?

Mamâ / Sewwa 1

- Kôzo yângâ tí mbî (Y1)
- Ûse yângâ tí mbî (Y2)
- Kôzo yângâ na ûse yângâ nî ûse kwê.
- Âhmbeni yângâ ndê, fa âla sô wa mbîrribiri. _____

Babâ/ Sewwa2

- Kôzo yângâ tí mbî (Y1)
- Ûse yângâ tí mbî (Y2)
- Kôzo yângâ na ûse yângâ nî ûse kwê
- Âhmbeni yângâ ndê, fa âla sô wa mbîrribiri. _____

14. Âyyanga wa laâ môlengê tí mo ayeke tene fadësô?

- Y1 tí Môlengê nî, sô ayeke : _____
- Y2 tí môlengê nî, sô ayeke : _____
- Âhmbeni yângâ ndê : sô ayeke : _____

15. Yângâ wa laâ môlengê tí mo ayeke mä ka lâkwê ?

- Y1 tí Môlengê nî
- Y2 tí Môlengê nî
- Âhmbeni yângâ ndê : sô ayeke : _____

16. Môlengê nî ayeke na ngû ôke laâ lo tö tí mä yângâ Y2 nî ?

- Dipîi na duhngo-lo
- Kôzonî na ngû 1
- Kôzonî na ngû 2
- Kôzonî na ngû 3
- Kôzonî na ngû 5
- Dipîi na ngû _____

17. Môlengê tí mo ayeke mä ka Y2

- Na likôlo-mâpa wala dambetti
- Na âfombâ
- Na âytä, âbabâ na mamâ, na âmbênî âsewwa
- Na talâtu, kombûta/ âbûku
- Mbênî ndo ndê : _____

18. Meka na sêyângbangbo, sêmahngo âyyanga ndê ndê sô môlengê tí mo ayeke mä na yâ tí lahngo ôko (na tehngbingo âkua ndê ndê kwê) asî ôke ?

Kôzo yângâ tí lo(Y1)

- 25%
- 50%
- 75%
- 100%

Ûse yângâ tí lo (Y2)

- 25%
- 50%
- 75%
- 100%

(Âh)mbeni yângâ :

- 25%
- 50%
- 75%
- 100%

19. Gerê tí mo kwê, kpaka kopo sô alîngbi na sêhîngango sô môlengê tí mo ahînga na yângâ nî	Taâ nzônî	Kwê nzônî	Kwê syonî	taâ syonî				
Môlengê tí mo <u>amä</u> kôzo yângâ tí lo nzônî tîngana nye? (L1)								
Môlengê tí mo <u>amä</u> ûse yângâ tí lo nzônî tîngana nye? (L2)								
Môlengê tí mo <u>atene</u> kôzo yângâ tí lo nzônî tîngana nye ? (L1)								
Môlengê tí mo <u>atene</u> ûse yângâ tí lo nzônî tîngana nye? (L2)								
20. Na lê tí mo, yângâ wa laâ môlengê tí mo atene nzônî ahôn mbênî ? 21. Na lê tí mo, môlengê tí mo ayê mbênî yângâ ôko ahôn âtanga nî ?	☐ Kôzo yângâ tí lo Y1 ☐ Êse yângâ tí lo Y2 ☐ Mbênî yângâ ndê sô ayeke _____ ☐ Ên-en ☐ lin, sô wa ? _____							
22. Gerê tí mo kwê, fa fânî ôke laâ mo na môlengê tí mo asâra âkwa sô na yâ tí nze sô ahôn sô.	Kôzo yângâ tí lo (Y1)			Êse yângâ tí lo (Y2)				
	Lâ ôko pèpe	Fânî Êse na nze	Fânî ôko wala fânî Êse na dimâsi ôko	Ndurü na lahngo ôko-ôko	Lâ ôko pèpe	Fânî Êse na nze	Fânî ôko wala fânî Êse na dimâsi ôko	Ndurü na lahngo ôko-ôko
Tennengo âtoli								
Dikkongo-bûku								
Mahngo_byâ wala hehngo-byâ								
bahngo talâtu/DVD/ sindimäa/ ngyâ na kombûta								

Âpasûtoli

A mû âpasûtolii sô na gbenî sô tî fa ngôbokua sô alîngbi na sarrango-toli na dollingo âsseyagbe tî kotta nî na tî nzîna nî tîtene amba koddengo-yê na kirrongo-yê. Na ndönî kwê, adu nzönî tî mû âpasûtoli sô tî gbyangbi nî na tî leke pekô nî na âyyanga-koddoro ndê ndê (bâa Kodêlêgê tî lekkengo pekô tî âpasûtoli na yâ tî âhmbeni yanga ndê).

A gbene âmbâgê tî âsseyagbe nî ngâ na âmbupa tî sêbê na yâ tî âpasû tî gbenî sô tîngasô:

bogoma, tarrango, pendäkua, *âmbupa tî sêbê*.

Âmôlengê tî Ndeke (Gbâwuhngo tî âmbupa : 178)

Âlimo 1 / 2 : Mbênî lâ, mbênî mamâ ndeke ayeke daä sô *abâa* atene âmôlengê tî lo ayeke *na nzara*. Lo huru ahön ngbanga tî sô lo yê tî wara kôbe ndâli tî âla. Mbênî nyâö sô *nzara asâra lo abâa* mamâ ndeke ahuru ahön sî lo *toto myâö* : “Mmm, nzönî! Nye laâ mbî yeke bâa ndo sô na yâ tî dahu sô ?”.

Âlimo 3 / 4 : Mamâ ndeke akîri na mbênî kotta mbua têtî âmôlengê tî lo me lo *bâa* nyâö nî pèpe. Bê tî lo *anzere mîngi* ndâli tî mbua tî mafûta sô lo gâ na nî ndâli tî âmôlengê tî lo sô. Na ndembê nî, *syonî* nyâö sô atö tî mê kekke nî ngbanga tî sô lo yê tî tyâa mbênî môlengê tî ndeke nî. Lo gbû mbênî môlengê tî ndeke nî ôko. Mbênî mbo *tî nzöbê* sô ayeke hön ndurü *abâa* sô ândeke nî ayeke na kotta bemma. Lo kuni pa tî kânga lêgê na nyâö nî tî sôo âla.

Âlimo 5 / 6 : Lo *tene* na nyâö ni lo tene : “Zîa âmôlengê tî ndeke nî kpô”. Si na pekônî, lo gbû dambâ tî nyâö nî sî lo gbôto lo na sêse. Nyâö nî azîa môlengê tî ndeke nî ahön sî mbo nî atomba lo yongôro. Bê tî mbo nî *anzere mîngi* sô lo lîngbi tî sôo ândeke nî sô, sî nyâö nî angbâ lâkwê *na nzere*.

Âmôlengê tî Ngäsa (Gbâwuhngo tî âmbupa : 185)

Âlimo 1 / 2 : Mbênî lâ, mbênî mamâ ngäsa ayeke daä sô *abâa* sô môlengê tî lo atî na yâ tî ngû sî lo yeke *na mbeto*. Lo huru na yâ tî ngû nî ngbanga tî sô lo yê tî sô lo. Mbênî nzâkwâ, sô *nzara ayeke sâra lo*, *abâa* sô mamâ ngäsa nî ayeke na yâ tî ngû nî sî lo *tene*: “Mmm, nzönî! Nye laâ mbî yeke bâa na ndo sô na ndö tî pêrê sô ?”.

Âlimo 3 / 4: Mamâ ngäsa nî apûsu môlengê tî ngäsa nî na yâ tî ngû nî na gîgî, me lo *bâa* nzâkwâ nî pèpe. Bê tî lo *anzere* sô môlengê tî lo anyön ngû akûi pèpe. Na ndembë nî, *syonî* nzâkwâ nî ahuru na huzzu ngbanga tî sô lo yê tî tyâa mbênî môlengê tî ngäsa nî sô angbâ sô. Lo gbû môlengê tî ngäsa nî. Mbênî ndeke *tî nzö bé* sô ayeke huru ndurü na ndo nî sô *abâa* sô môlengê tî ngäsa nî ayeke na kotta bemma. Lo kuni pa tî kânga légè na nzâkwâ nî tî sô môlengê tî ngäsa nî.

Âlimo 5 / 6 : Ndeke nî *atene* na nzâkwâ nî atene; “Zîa âmôlengê tî ngäsa nî kpô”. Na pekônî, lo zunda sî lo dë dambâ tî nzâkwâ nî. Nzâkwâ nî azîa môlengê tî ngäsa nî ahön, sî ndeke nî atomba lo yongoro. Bê tî ndeke nî ayeke *na ngyâ mîngi* sô sî lo lîngbi tî sô môlengê tî ngäsa nî sô, sî nzâkwâ nî angbâ *na nzara*.

Nyâö (Gbâwuhngo tî âmbupa nî : 178)

Âlimo 1/ 2: Mbênî lâ, mbênî nyâö sô *ayê ngyâ mîngi abâa* mbênî kambîri pûpûlengé sô atî na ndö tî gbâ tî pêrê Lo huru na huzzu ngbanga tî sô lo yê tî tyâa lo. Na ndembë nî, mbênî môlengê-kôlî sô *terê tî lo anzere* ayeke gâ na tawâ na bâle na mabôko tî lo. Lo *bâa ndo* na terê tî nyâö nî sô ayeke tomba pûpûlengé nî sô.

Âlimo 3 / 4 : Pûpûlengé nî ahuru hîo akpè ayo sî nyâö nî atî vogbô na yâ tî gbâ tî pêrê nî. Lo *pîka* terê tî lo aso sî *ngonzo* asâra lo mîngi. Môlengê-kôlî nî *ayegema* ngangü sî bâle nî alohndo na mabôko tî lo atî. Sô lo *bâa* bâle tî lo abiringi atî na yâ tî ngû, lo *dë kohngo*: “Âeee! Bâle tî mbî laâ ayeke kpè kâ sô ee!” Bê tî lo *asêe*, sî lo yê tî gi légè tî kamâta bâle tî lo nî. Na ndembë nî, Nyâö nî *abâa* tawâ tî môlengê nî sî lo *tene na bé tî lo* atene : “Mbî yê tî tyâa mbênî susu.”

Âlimo 5/ 6: Taâ na ndembë nî sô, môlengê nî atö tî pûsu bâle tî lo na gîgî na kekke tî yangö. Lo *bâa* sô nyâö nî atyâa susu nî sô, pèpe. Na ndânî, terê tî nyâö nî *anzere* mîngi tî te nzerrengo susu tî ngana tî sô, sî na mbâgè bê tî môlengê-kôlî nî *ayeke na ngyâ mîngi* sô lo kîri lo wara bâle tî lo awe sô.

Mbo (Gbâwuhngo tî âmbupa : 174)

Âlimo 1 / 2 : Mbênî lâ mbênî mbo sô *ayê nyâ mîngi* sô *abâa* mbênî mburuwa deku sô adutî na terê tî î mbênî kekke Lo huru na huzzu ngbanga tî sô lo yê tî tyâa lo. Na ndembë nî, mbênî môlengê-kôlî sô *terê tî lo anzere* alohndo na galâ ayeke gâ na sakpa na bâlöon na mabôko tî lo. Lo *bâa* mbo sô ayeke tomba deku nî.

Âlimo 3 / 4: Deku nî akpë ahön hîo sî mbo nî apîka terê tî lo na kekke nî. Lo *pîka* terê tî lo aso sî *ngonzo* asâra lo mîngi. Môlengê-kôlî nî *ayegema* ngangü sî balöon nî alohndo na mabôko tî lo atî. Sô lo *bâa* balöon tî lo nî ahuru na yâ tî kekke, lo *dë kohngo* "Âeee! Balöon tî mbî laâ ayeke hön kâ sô ee!". Lo *wara pâsi na bê* tî lo sî lo yê tî gi lêgë tî kamâta balöon tî lo tî kîri na nî. Na ndembë nî, mbo nî *abâa* sakpâ tî môlengê nî sî lo *tene na bê tî lo* atene : « Mbî yê tî kamâta mbênî saramûtu nî ».

Âlimo 5 / 6 : Taâ na ndembë nî sô, môlengê nî atö tî gbôto balöon tî lo na gîgî na yâ tî kekke nî. Lo *bâa* sô mbo nî atyâa saramûtu nî sô pépe. Na ndânî, bê tî mbo nî *anzere* tî te nzerreno saramûtu tóngasô sî bê tî môlengê-kôlî nî *anzere mîngi* tî kîri tî wara balöon tî lo.